

GROBY I CMENTARZE WOJENNE

Przepisy, ewidencja, finansowanie

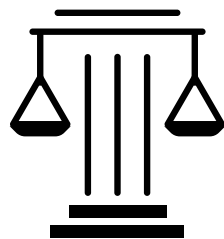

WOJEWODA WIELKOPOLSKI

GROBY I CMENTARZE WOJENNE

Przepisy, ewidencja,
finansowanie

GROBY I CMENTARZE WOJENNE

Przepisy, ewidencja,
finansowanie

Autorzy:
Bartosz Biegała
dr Sławomir Józefiak

WOJEWODA WIELKOPOLSKI

Poznań 2024

OPIEKA REDAKCYJNA

Agnieszka Korcz
Wydawnictwo Świętego Wojciecha

PROJEKT GRAFICZNY OKŁADKI

Anna Głuszczyk-Turska

SKŁAD I ŁAMANIE

Anna Głuszczyk-Turska

KOREKTA

Aleksandra Szulejewska

DRUK I OPRAWA

Drukarnia POZKAL Spółka z o.o. Spółka komandytowa

© Copyright by Wielkopolski Urząd Wojewódzki w Poznaniu

© Copyright by Bartosz Biegała

© Copyright by Sławomir Józefiak

Poznań 2024

Wydanie I

ISBN 978-83-8065-632-1

Zapraszamy:

www.poznan.uw.gov.pl

SPIS TREŚCI

Rozdział I IDEA | 9

Rozdział II PODSTAWA PRAWNA | 13

Wprowadzenie 16 | Trochę historii 19 | Grobownictwo wojenne w systemie prawa w Polsce 20 | Ustawa o grobach i cmentarzach wojennych 28 | Podsumowanie 45 |

Rozdział III TWORZENIE EWIDENCJI | 47

Od czego zacząć? 50 | Typowanie 53 | Poszukiwania terenowe 57 | Poszukiwania źródłowe 61 | Inwentaryzacja 64 | Wpis do ewidencji 67 | Utrzymanie i popularyzacja 70 | Aktualizacja 73 |

Rozdział IV DZIAŁALNOŚĆ WUW w Poznaniu | 77

Rozdział V UZYSKANIE DOFINANSOWANIA | 91

Jak otrzymać dofinansowanie 93 | Wypełnienie wniosku o dofinansowanie wojewody 98 |

WOJEWODA WIELKOPOLSKI

Agata Sobczyk

*Kładę tablicę na samotnym grobie,
Może ją kładą w blaskach słońca wschodu,
Ale, mogiło, zawsze stał przy tobie,
Zawsze pamiętał - wieczny duch Narodu,
On jest skarbnikiem uczuć, które biegną
Z serc pamiętliwych, z pałaców, z poddaszy...
I nie zapomni z grobów tych żadnego,
Co nic nie mają... prócz pamięci naszej.
Or-Ot (Artur Oppman) „Pięciu poległych”*

Danami Państwo,

Wielkopolska, kolebka naszej państwowości, nigdy nie stała na uboczu walki o niepodległość Rzeczypospolitej. Uczestniczyła w powstaniach i zrywach zbrojnych, stawiając opór wszelkimi dostępnymi środkami. Historia narodu pełna jest opowieści o bohaterstwie tych, którzy wiele musieli poświęcić dla dobra Ojczyzny, niekiedy ponosząc największą ofiarę.

Wielkopolski Urząd Wojewódzki w Poznaniu, we współpracy między innymi z samorządem terytorialnym, od sześciu lat pracuje nad stworzeniem bazy grobów wojennych, podejmując także starania o odrestaurowanie obiektów, które wymagają pilnej interwencji. Praca jest daleka od ukończenia, ale w jej toku udało się zgromadzić wiedzę i zestaw dobrych praktyk, znacznie ułatwiających otaczanie niezbędną opieką miejsc spoczynku poległych patriotów. Podręcznik, który z satysfakcją oddajemy w Państwa ręce, zawiera zwięzłe kompendium niezbędnych informacji, prowadząc krok po kroku przez ścieżki administracyjnego postępowania.

Zachęcam gorąco do nawiązania współpracy przy uzupełnianiu ewidencji grobów wojennych oraz pozyskiwaniu dotacji na ich utrzymanie i remonty. Nasze działania będą świadczyć o poszanowaniu duchowej spuścizny pokoleń, które swoje przywiązanie do Polski udowodniały na polu walki. Życzę Państwu, a także sobie, aby dorastające pokolenie i wszystkie następne, mogły czerpać z naszych dokonań tę samą dumę i natchnienie, które my czerpiemy z historii naszych ojców.

2 września 2016r.

Agata Sobczyk

ROZDZIAŁ I

IDEA

Ustawa o grobach i cmentarzach wojennych – świadomość o jej obowiązywaniu w przestrzeni prawnej jest nikła, nie tylko na poziomie społecznym, ale również na szczeblu administracji publicznej. Weszła w życie w 1933 r. Czas nieprzypadkowy. Za nami zgliszcza pozostawione po I wojnie światowej, walka o ustanowienie granic Rzeczypospolitej – powstanie wielkopolskie, powstania śląskie, wojna polsko-bolszewicka, ale także wciąż żywa pamięć o powstaniu styczniowym. Za każdym z tych wydarzeń kryje się ogromna liczba osób, które oddały swoje życie za wskrzeszenie i niepodległość Polski. I ich groby.

To jednak nie koniec. W XX w. pojawiły się systemy totalitarne. Jeden z nich przyniósł II wojnę światową, a drugi terror i ponad pół wieku niewoli wielu narodów, w tym tych z Europy Środkowo-Wschodniej. I kolejne miejsca spoczynku osób, których życie zostało nagle przerwane. W tych czasach wielu zginęło dla Polski, za Polskę lub dlatego, że byli Polakami.

Ideą przewodnią wspomnianej wyżej ustawy jest to, że wszystkie groby poległych i zamordowanych w czasie konfliktów zbrojnych znajdują się pod państwową opieką. To niezwykle zamysł jej autorów, by oddać pod opiekę Rzeczypospolitej, niejako Matki, groby jej dzieci, o których pamięć będzie trwać tak długo, jak długo będzie istnieć Państwo Polskie. Bez względu na zmieniający się ustrój i przemijające rządy.

Przez ostatnie sześć lat na terenie Wielkopolski przeprowadzono cztery projekty polegające na ewidencji grobów wojennych z wybranych okresów historycznych. Do życia powołano internetowy wykaz mogił zlokalizowanych na terenie województwa wielkopolskiego, wydano też kilka publikacji albumowych. Wielkopolski Urząd Wojewódzki w Poznaniu nawiązał współpracę z licznymi jednostkami samorządu terytorialnego, której celem i efektem było uporządkowanie

i odrestaurowanie wielu obiektów grobownictwa wojennego. W naszej małej ojczyźnie zlokalizowanych jest ich ok. 6 tys. W kolejnych latach WUW w Poznaniu planuje przeprowadzić następne inwestycje, których celem będzie upamiętnienie ofiar konfliktów zbrojnych w godny sposób. Wspomniane działania wykazały, iż liczne groby są w bardzo złym stanie, niekiedy wręcz dramatycznym, i że konieczne jest podjęcie niezbędnych działań w celu uratowania ich od degradacji.

Pomysł napisania przewodnika zrodził się z kontaktów z przedstawicielami samorządu, którzy nie mieli świadomości funkcjonowania ustawy o grobach i cmentarzach wojennych, nie wiedzieli o możliwości otrzymania dofinansowania oraz nie znali sposobu jego uzyskania i wydatkowania. Intencją autorów niniejszej publikacji jest zachęcenie gmin oraz powiatów do nawiązania ścisłej współpracy z WUW w Poznaniu, po pierwsze w zakresie możliwie pełnego zewidencjonowania obiektów grobownictwa wojennego w Wielkopolsce, jak i również wyremontowania lub wręcz odrestaurowania tych, które tego wymagają. I utrzymania ich w jak najlepszej kondycji przez kolejne dziesięciolecia.

W przewodniku odnajdziecie Państwo informacje o podstawach prawnych, które regulują zasady opieki nad grobami i cmentarzami w Polsce; niezbędne informacje o tworzeniu

ewidencji, która ma na celu sprawowanie prawidłowego nadzoru nad grobami; jak również opisane krok po kroku działania niezbędne do uzyskania dofinansowania na utrzymanie i remonty mogił wojennych oraz wytyczne do prawidłowego jej rozliczenia.

Pragniemy podziękować wszystkim, którzy przyczynili się do powstania tej publikacji, w tym przede wszystkim naszym przełożonym w osobach Wojewody Wielkopolskiego Pani Agaty Sobczyk, I Wicewojewody Wielkopolskiego Pani Karoliny Fabiś-Szulc, Dyrektora Generalnego WUW w Poznaniu Pana Jacka Wiśniewskiego i Dyrektora Wydziału Polityki Społecznej Pani Moniki Donke-Cieślewicz. Gorące podziękowania składamy na ręce naszych kolegów i współpracowników, z którymi razem tworzymy ewidencję grobów i cmentarzy wojennych, jak również realizujemy porozumienia z samorządami – Julii Szostak, Sławomiry Palacz i Krzysztofa Wiśniewskiego. Na koniec chcemy bardzo serdecznie podziękować pracownikom wszystkich samorządów, z którymi przyszło nam współpracować. Nasza praca nie przyniosłaby żadnych owoców, gdyby nie Wasze zaangażowanie i pomoc.

Bartosz Biegała
Sławomir Józefiak

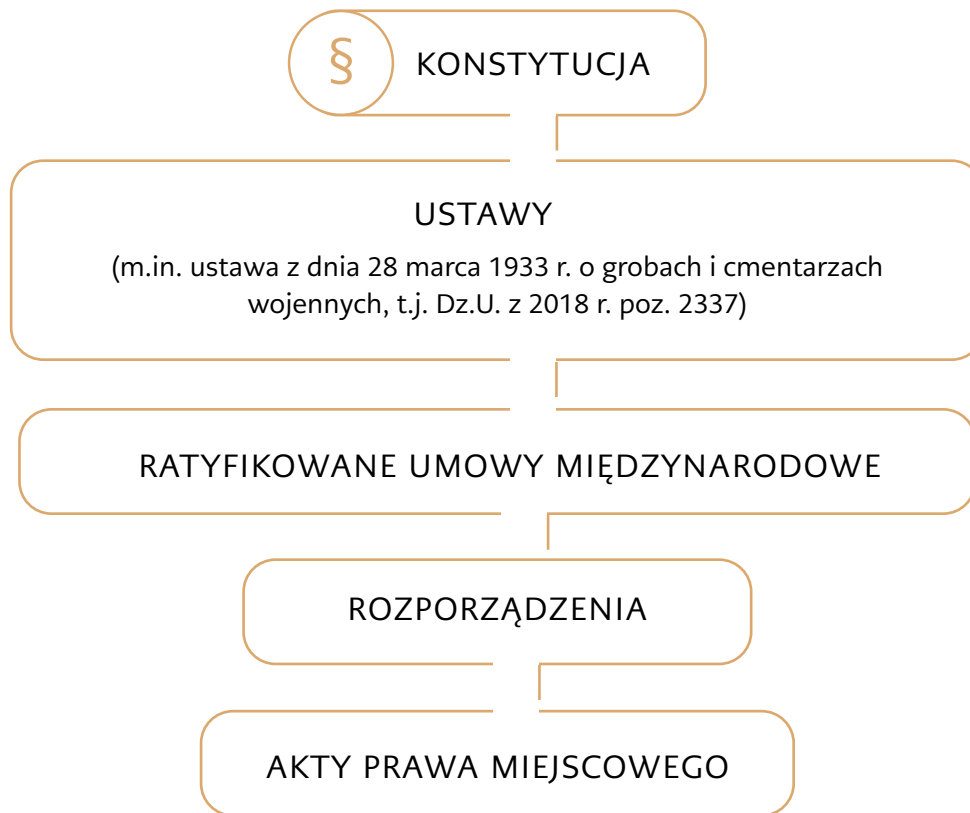

ROZDZIAŁ II

**PODSTAWA
PRAWNA**

PODSTAWA PRAWNA

Źródła powszechnie obowiązującego prawa Rzeczypospolitej Polskiej (zgodnie z art. 87 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej):

2.1. WPROWADZENIE

Miejsca pochówku osób, które zginęły w wyniku działań wojennych (w wojnach lub powstaniach), jak również groby ofiar systemów totalitarnych są objęte opieką Państwa Polskiego. Jej zasady regulują specjalne przepisy, wśród których pierwszorzędą rolę odgrywa ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (t.j. Dz.U. z 2018 r. poz. 2337). Jest to najważniejszy dokument prawny, definiujący podstawowe terminy, określający ramy prawne działań, zakres obowiązków i powinności poszczególnych organów i podmiotów prowadzących działalność w zakresie ochrony dziedzictwa narodowego lub wpływających na tzw. politykę historyczną państwa. Obok niej system prawny tworzą

USTAWA Z DNIA 28 MARCA 1933 R. O GROBACH I CMENARZACH WOJENNYCH

<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19330390311>

inne ustawy, jak również dokumenty niższego szczebla, rozwiązania przyjęte w międzynarodowych dwustronnych umowach, jakie Polska podpisała z kilkunastoma państwami, zapisy

Ustawy regulujące wybrane zagadnienia z zakresu grobownictwa wojennego:

- » ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych,
- » ustawa z dnia 2 lipca 1947 r. o upamiętnieniu męczeństwa Narodu Polskiego i innych Narodów w Oświęcimiu,
- » ustawa z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych,
- » ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach,
- » ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu,
- » ustawa z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady,
- » ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
- » ustawa z dnia 22 listopada 2018 r. o grobach weteranów walk o wolność i niepodległość Polski.

konwencji międzynarodowych i ogólne wytyczne prawa międzynarodowego. Zapoznanie się z przyjętymi rozwiązaniami prawnymi, wynikającymi z tego systemu, jest kluczem do prawidłowej realizacji zadań związanych z omawianą branżą.

Tematyka grobownictwa wojennego należy do zagadnień niszowych i nie doczekała się zbyt wielu opracowań naukowych. Każdy, kto chciałby zgłębić zagadnienia natury prawnej tej branży, powinien zapoznać się z publikacją Jolanty Mikołajczyk *Ochrona grobów i cmentarzy wojennych w Polsce* z 2018 r. To najpełniejsze, najlepsze i najbardziej aktualne omówienie przepisów, które tworzą system opieki nad grobami i cmentarzami wojennymi w naszym kraju.

Obok niej cenną publikacją jest też raport Najwyższej Izby Kontroli *Opieka nad cmentarzami wojennymi w Polsce Południowo-Wschodniej* z 2019 r. (dostępny w formacie pdf: <https://www.nik.gov.pl/plik/id,21173,vp,23805.pdf>). Zawiera wyniki kontroli, jaką NIK przeprowadził w województwach lubelskim, małopolskim, podkarpackim i świętokrzyskim. Oprócz analizy *stricte* administracyjno-urzędowej, dokument ten zawiera cenne definicje, jak również prezentuje ciekawe przykłady rozwiązań z dziedziny ochrony miejsc pochówku, stosowane w poszczególnych województwach w latach 2014–2016. Mimo że od badanego przez NIK okresu minęło już kilka lat, poczynione w raporcie ustalenia nie tracą na aktualności i wartości.

P[oseł] [Ludwika] Wolska: Wysoka Izbo! (...) Mówimy najczęściej o wojnie, jako o pewnym kompleksie zjawisk, których następstwa w mniej lub więcej dotkliwy sposób zaciążyły na teraźniejszości. Mówimy o powikłaniach gospodarczych i politycznych, które przecież są tylko tłem i akcesorjami wojny, jej przyczyną i skutkami. O wiele rzadziej mówimy o właściwych aktorach tego strasznego teatru – o uczestnikach wojny (...). Rozpatrywana ustawa zajmuje się właśnie sprawą cmentarzy i grobów wojennych. Winniśmy opiekę tym mogiłom nie tylko ze względu na petyzm im należny, ale także z powodów natury prawnej. Przedewszystkiem wiążą nas w tym względzie zobowiązania międzynarodowe (...), na mocy których to artykułów podpisujące strony zobowiązują się do opieki nad mogiłami uczestników wojny bez różnicy narodowości i wyznania.

(Sprawozdanie Stenograficzne z 93 posiedzenia w dniu 8 marca 1933 r. (tamy 18–19), za: https://bs.sejm.gov.pl/exlibris/aleph/a22_1/apache_media/7DLJAY2YNCSAXP9ETYHIINIMLITRH6.pdf [dostęp: 18.03.2024 r.]

S[enator] [Olgierd Augustyn] Jeleński: Wysoka Izbo! Opieka nad grobami wojennymi obok opieki nad inwalidami wojennymi jest jednym z najświętszych obowiązków narodu i państwa.

(Sprawozdanie Stenograficzne z 51 posiedzenia Senatu Rzeczypospolitej dnia 14 marca 1933 r. (tamy 70–72), za: https://bs.sejm.gov.pl/exlibris/aleph/a22_1/apache_media/XN3MCK63HFVSB35YMHYPNVE4NIDL89.pdf [dostęp: 18.03.2024 r.]

2.2. TROCĘ HISTORII

Opieka nad grobami i cmentarzami wojennymi, stanowiąc zadanie o charakterze administracyjno-finansowo-rzeczowym, jest ściśle związana ze znajomością historii, zwłaszcza na szczeblu regionalnym. Powiązanie mogił ze ściśle określonymi wydarzeniami z przeszłości to klucz do prawidłowego stworzenia ewidencji grobów i cmentarzy wojennych.

Warto zwrócić przy tym uwagę także na historię kształtowania się najpierw społecznej, a następnie państwowej opieki nad miejscami pochówku ofiar wojen. Przeszła ona bowiem szybko, ale dość dynamiczną ewolucję, częściowo powiązaną z dziejami naszej części Europy w ostatnich dwóch wiekach.

W pierwszym rzędzie należy wskazać na incydentalne występowanie grobów wojennych z okresu przedrozbiorowego, czyli pochodzących z XVIII w. lub czasów wcześniejszych. Zazwyczaj są to obiekty mocno osadzone w lokalnej historii, obrosłe legendami i tylko niekiedy opracowane źródłowo przez historyków. W ich zachowaniu do naszych czasów istotną rolę odegrały rodziny bądź lokalne społeczności. Wśród nich pochowane są niekiedy wybitne postaci z historii regionu lub nawet Polski. Dla przykładu można wskazać grób ofiar wojny polsko-szwedzkiej 1655–1660 r. (czyli z tzw. potopu szwedzkiego), zlokalizo-

wany przy kościele parafialnym w Gołańczy w powiecie wągrowieckim.

Zmiana w stosunku do grobów ofiar wojen w tym zakresie zaszła w początkach XIX w., a kluczowa okazała się tu nieudana wyprawa Napoleona na Moskwę. Nieustalona bliżej liczba żołnierzy Grande Armée zmarła podczas odwrotu z Rosji, czy to z ran, czy to z chorób, czy to z wyczerpania wynikającego z panujących wówczas mrozów. Wielu z nich zostało pochowanych w miejscach śmierci, które z czasem obrosły przekazywanymi ustnie legendami i zostały oznaczone drewnianymi krzyżami, symbolami tradycyjnymi dla polskiej chrześcijańskiej kultury sepulkralnej. Obiekty te przetrwały niejednokrotnie do naszych czasów, lecz ze względu na skąpy zasób źródeł pisanych często nie są ujęte w wojewódzkich ewidencjach grobów wojennych, a potwierdzenie tego statusu staje się możliwe dopiero po przeprowadzeniu stosownych badań archeologicznych.

Prawdziwy przełom w omawianej dziedzinie nastąpił podczas powstania styczniowego. W tym zrywie wzięli udział przedstawiciele różnych warstw społecznych, co stanowiło punkt zwrotny w dziejach Narodu Polskiego. W powstaniu poległo wielu ochotników, których liczne mogiły usiały obszar zaboru rosyjskiego, choć nie tylko. Pamięć o nich i ich

miejscach wiecznego spoczynku była zacierana przez zaborców. Jak pokazała historia, nieskutecznie. Niekiedy pamiętały o tych miejscach lokalne społeczności, czasami rodziny poległych powstańców; bywało, że wyłącznie pojedyncze osoby. To jednak wystarczyło, żeby przetrwały ponad pół wieku, aż do czasów I wojny światowej, w trakcie której nastąpiła gwałtowna zmiana polityki zaborców wobec narodu polskiego. Ogromny wpływ miała tu zwłaszcza polityka Niemiec, pod okupacją których znalazł się obszar całej przyszłej Polski. Wobec liberalizacji stosunku Berlina względem polskich tradycji możliwe stało się upamiętnienie miejsc pochówku powstańców z 1863 r., które to działania podjęło wiele polskich społeczności na szczeblu lokalnym. Duże znaczenie miała także niemiecka polityka historyczna, w której dominowało twierdzenie, że Niemcy rozciągają się tam, gdzie są groby poległych żołnierzy niemieckich, co z kolei przekładało się na tworzenie wydzielonych niemieckich nekropolii wojennych na zajętych terenach.

Pierwsze urzędowo usankcjonowane kwatery i cmentarze wojenne powstały więc na ziemiach polskich pod auspicjami okupacyjnych rządów niemieckiego i austro-węgierskiego. Po zakończeniu wojny i odzyskaniu przez Polskę niepodległości tworzony od podstaw polski apa-

rat administracyjny przejął na siebie obowiązek opieki nad pierwszowojennymi obiektami grobownictwa wojennego. Równocześnie podobną opieką objął miejsca pochówku osób, które oddały swoje życie za niepodległość i ustanowienie granic naszej Ojczyzny. W głównej mierze były to groby powstańców styczniowych oraz tych, którzy zginęli w latach 1918–1921.

W 1929 r. pod auspicjami Ministerstwa Robót Publicznych ukazała się pierwsza albumowa publikacja, zawierająca opisy i zdjęcia grobów poległych za Polskę, a mianowicie *Pomniki bojowników o niepodległość 1794–1863* autorstwa prof. Henryka Mościckiego. Był to kolejny krok w kilkunastoletniej drodze do ustawowego usankcjonowania państwowej opieki nad grobami i cmentarzami wojennymi, do czego doszło dopiero w 1933 r.

2.3. GROBOWNICTWO WOJENNE W SYSTEMIE PRAWA W POLSCE

W 1933 r. polski parlament uchwalił ustawę o grobach i cmentarzach wojennych. Jest to jeden z niewielu aktów prawnych, który funkcjonuje w polskim systemie prawnym nieprzerwanie od czasów rządów Józefa Piłsudskiego. Reguluje podstawowe kwestie z zakresu opieki nad obiektami grobownictwa wojennego, jak również wskazuje organy odpowiedzialne za poszczególne jej zakresy.

W kolejnych dekadach ustawa była wielokrotnie nowelizowana i uzupełniana. Dostosowywano ją do rzeczywistości politycznej oraz zmieniających się okoliczności, m.in. uzupełniając po II wojnie światowej o zapisy dotyczące ofiar niemieckiego terroru. Po upadku PRL stopniowo dodano do niej także zapisy o ochronie miejsc pochówku ofiar komunizmu.

Do największych zmian w ostatnich latach doszło w 2016 r., kiedy to zreorganizowano system opieki nad grobami i cmentarzami wojennymi, likwidując działającą niemal 70 lat Radę Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa i na nowo określając zadania Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, wojewodów i IPN.

System prawa w Polsce w zakresie opieki nad grobami poległych w działaniach wojennych tworzą także: zapisy umów i konwencji międzynarodowych, prawo krajowe i – co chyba najmniej oczywiste – praktyka poszczególnych urzędów.

W pierwszym przypadku obowiązki na Polskę nakładają konwencje międzynarodowe, których nasza Ojczyzna jest stroną. Wśród nich znajduje się m.in. norma obronna NATO (określona symbolem NO-02-A053:2004 i zatwierdzona przez ministra obrony narodowej decyzją nr 2/MON z 8 stycznia 2004 r.). Co istotne, przepisy prawa międzynarodowego regulują kwestie grobownictwa wojennego w dość ogólnym zakresie, pozwalając na doprecyzowanie wielu rozwiązań

w ramach prawa krajowego, co w przypadku Polski znajduje odzwierciedlenie w przywołanej wyżej ustawie, uzupełnianej przez inne ustawy czy przepisy wykonawcze.

Osobno należy wskazać, że w każdym województwie w pełni niezależnym decydem w zakresie grobownictwa wojennego jest wojewoda. Każdy urząd ma więc wypracowaną inną praktykę postępowania, co uwidacznia się m.in. w kształcie ewidencji, prowadzonej w każdym województwie według innych wytycznych.

Organem zwierzchnim w zakresie oceny legalności podejmowanych działań dotyczących opieki nad grobami i cmentarzami wojennymi jest **Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego**. Jego kompetencje możemy podzielić na kilka kategorii.

Przede wszystkim ma prawo powierzyć zadanie utrzymania obiektów grobownictwa wojennego fundacjom, stowarzyszeniom lub instytucjom społecznym. Jest to uprawnienie, którego nie posiadają wojewodowie. Podmioty te mogą dodatkowo dostać środki finansowe na swoją działalność, a zasady przyznawania tych dotacji zostały określone w art. 6 ustawy.

Minister udziela także dofinansowania samorządom, czyniąc to za pośrednictwem jednego z kilku dorocznie ogłaszanych programów (<https://www.gov.pl/web/kultura/programy-i-projekty>).

Dwustronne umowy międzynarodowe, które zawarła Polska w zakresie grobów i cmentarzy wojennych:

- » Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Federalną Niemiec o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy podpisany w Bonn dnia 17 czerwca 1991 r. (wszedł w życie 16 stycznia 1992 r.)
- » Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Ukrainą o dobrym sąsiedztwie, przyjaznych stosunkach i współpracy, sporządzony w Warszawie dnia 18 maja 1992 r. (wszedł w życie 30 grudnia 1992 r.)
- » Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Federacją Rosyjską o przyjaznej i dobrosąsiedzkiej współpracy, sporządzony w Moskwie dnia 22 maja 1992 r. (wszedł w życie 8 maja 1993 r.)
- » Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Kirgiskiej o wzajemnej ochronie grobów i miejsc pamięci ofiar wojny i represji, sporządzona w Warszawie dnia 5 czerwca 1993 r. (weszła w życie 18 listopada 1993 r.)
- » Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Ukrainy o ochronie miejsc pamięci i spoczynku ofiar wojny i represji politycznych, sporządzona w Warszawie dnia 21 marca 1994 r. (weszła w życie 29 sierpnia 1994 r.)
- » Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Federacji Rosyjskiej o grobach i miejscach pamięci ofiar wojen i represji, sporządzona w Krakowie dnia 22 lutego 1994 r. (weszła w życie 8 września 1994 r.)
- » Umowa między Rządem Rzeczypospolitej Polskiej a Rządem Republiki Federalnej Niemiec o grobach ofiar wojen i przemocy totalitarnej podpisana w Warszawie dnia 8 grudnia 2003 r. (weszła w życie 19 stycznia 2005 r.)
- » Inne kraje, z którymi Polska posiada umowy o ochronie grobów i miejsc pamięci ofiar wojen i represji:

– Białoruś
– Łotwa

– Rumunia
– USA

– Uzbekistan
– Węgry

– Włochy
– Turcja

W końcu też minister co roku zbiera od wojewodów informacje o wykonaniu budżetu, zwłaszcza o środkach wydatkowanych na utrzymanie i remonty grobów obcokrajowców. Tym samym realizuje zadania wynikające z umów międzynarodowych.

W ustawie przewidziano też osobną kategorię zadań, których wykonanie nałożono na Prezesa **Instytutu Pamięci Narodowej**. W pierwszym rzędzie ma on wyłączne prawo do zarządzania ekshumacji zwłok z grobu wojennego i przeniesienia ich do innego miejsca (art. 4 ust. 1).

Do 2016 r. zadania te realizowali wojewodowie, jednak w wyniku zmiany przepisów przypisano je do IPN. Pozwala to na pełniejszą kontrolę i wzajemne uzupełnienie się obu instytucji w przedmiotowym zakresie. Kompetencja ta jest szczególnie istotna w przypadku realizacji ekshumacji szczątków spoza granic III RP, co przekracza możliwości działania wojewodów, których ograniczają ustawowo wytyczone granice terytorialne województw.

IPN dokonuje też oceny stanu opieki nad obiektami grobownictwa wojennego. Zadanie to nie wynika z zapisów omawianej ustawy, ale z przepisów dotyczących zakresu działania samego Instytutu. W praktyce więc IPN pełni funkcję kontrolera jakości zadań wykonywanych przez wojewodów, zgłaszając do urzędów wojewódzkich przypadki zaniedbań ze strony samorządów w tym zakresie oraz sugerując możliwe kierunki działań. Często ma to charakter inicjowania, a niekiedy nawet finansowania powstania pomników lub nagrobków.

IPN opiniuje również nowe upamiętnienia. To także zakres zadań wynikający z zapisu ustawy z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. Uprawnienie to jest szczególnie istotne dla prawidłowej realizacji porozumień wojewoda – samorząd, w trakcie których dokonuje się wymiany nagrobków lub gdy

UWAGA!

W przypadku działań podejmowanych w ramach dotacji z programu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego konieczne jest pozyskanie stosownych pozwoleń, w tym zwłaszcza zezwolenia wojewody na prowadzenie prac na obiekcie grobownictwa wojennego.

urządza się grób na nowo. Każda zmiana w inskrypcji musi zostać pozytywnie zaopiniowana przez IPN, a brak takiej aprobaty może skutkować odrzuceniem rozliczenia dotacji przez wojewodę.

Na koniec warto dodać, że IPN wypełnia zadania w zakresie opieki nad grobami weteranów, analogiczne do kompetencji wojewodów w odniesieniu do grobów i cmentarzy wojennych. Opiekuje się miejscami pochówku uczestników walk o wolność i niepodległość Polski, którzy nie zginęli w wyniku działań wojennych, lecz zmarli w czasach pokoju. Ze szczegółami dotyczącymi tego zakresu uprawnień można zapoznać się na stronie internetowej: <https://bip.ipn.gov.pl/bip/form/241,Ewidencja-grobow-weteranow-walk-o-Wolnosc-i-Niepodleglosc-Polski.html>.

ROPWiM

Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa (pierwotnie: Rada Ochrony Pomników Męczeństwa) – to instytucja państwowa, powołana do życia na mocy ustawy sejmowej z 2 lipca 1947 r.; podlegała początkowo Ministerstwu Kultury i Sztuki (i jego następcom), a od 28 stycznia 1988 r. działająca pod ostateczną nazwą przy Prezesie Rady Ministrów. Była finansowana w całości z budżetu państwa. Jej członków powoływał Prezes Rady Ministrów na czteroletnie kadencje.

W okresie PRL działalność Rady skupiała się na miejscach związanych z martyrologią Polaków podczas II wojny światowej. Dopiero po upadku komunizmu w Polsce ROPWiM rozszerzyła swoją aktywność o m.in. cmentarze oficerów polskich w Katyniu, Miednoje, Charkowie czy Bykowni, jak również biorąc aktywny udział w pracach nad odbudową ważnych polskich nekropolii za wschodnią granicą III RP, m.in. Cmentarza Obrońców Lwowa (Orląt Lwowskich).

Na szczeblu wojewódzkim zadania ROPWiM wypełniały wojewódzkie komitety ochrony pamięci walk i męczeństwa, działające przy wojewodach, a obecnie powołane do życia przy poszczególnych oddziałach IPN.

Do zadań Rady należało:

- » sprawowanie opieki nad miejscami walk i męczeństwa, upamiętnianie faktów, wydarzeń i postaci z nimi związanych;
 - » współdziałanie w organizowaniu obchodów, uroczystości, przedsięwzięć wydawniczych i wystawienniczych;
 - » popularyzowanie miejsc, wydarzeń i postaci historycznych związanych z walkami i męczeństwem;
 - » ocena stanu opieki nad powyższymi miejscami;
 - » sprawowanie funkcji opiniodawczej i opiekuńczej wobec muzeów walk i męczeństwa;
 - » opiniowanie wniosków o trwałe upamiętnienie miejsc lub postaci historycznych;
 - » współdziałanie w sprawowaniu opieki nad miejscami walk i męczeństwa narodu polskiego za granicą.
- Radę zlikwidowano 1 sierpnia 2016 r., a jej kompetencje zostały podzielone między IPN i Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego (z podległymi mu jednostkami).

Instytucją niewymienioną w ustawie o grobach i cmentarzach wojennych, lecz również czynnie działającą na tym polu, jest **Polski Czer-**

wony Krzyż. W jego strukturach funkcjonuje Krajowe Biuro Informacji i Poszukiwań, odpowiedzialne m.in. za poszukiwania i ustalanie losów

ofiar konfliktów zbrojnych, udział w ekshumacji ich szczątków i wydawanie zaświadczeń o ich losach na podstawie własnych dokumentów archiwalnych i pozyskanych w trakcie kwerend źródłowych. W zasobie tej instytucji znajduje się bardzo wiele ciekawych materiałów źródłowych, dotyczących przede wszystkim działań z przełomu lat 40. i 50. XX w., a dotyczących komasacji wielu, wówczas rozproszonych, grobów wojennych i tworzeniu nowych kwater lub nawet całych cmentarzy wojennych. Instytucja ta współpracuje także ze służbami poszukiwań z innych państw, dokonując identyfikacji nieznanymi ofiar wojen, głównie z okresu II wojny światowej, przypisując je do konkretnych grobów wojennych, które to informacje są następnie przekazywane do właściwych terytorialnie urzędów wojewódzkich. Tym samym PCK stanowi ważne, choć często niedoceniane ogniwo w systemie opieki nad grobami i cmentarzami wojennymi w Polsce.

Na polu ochrony pamięci miejsc pochówku zmarłych w działaniach wojennych, obok wymienionych wcześniej podmiotów, działają także inne instytucje. Specjalizują się one najczęściej w określonej tematyce i obejmują swoją działalnością wybrany aspekt omawianej problematyki. Jednym z najważniejszych w Wielkopolsce jest **Muzeum Martyrologiczne w Żabikowie**. Powstało w 1979 r. na terenie

byłego niemieckiego więzienia policji bezpieczeństwa i obozu karno-wychowawczego, zlokalizowanego w granicach obecnego Lubonia. Jest instytucją kultury samorządu województwa wielkopolskiego o znaczeniu ogólnopolskim. W sposób szczególny zajmuje się dokumentowaniem losów pierwszego niemieckiego obozu zagłady, założonego w Kulmhof (obecnie Chełmno nad Nerem). Muzeum powstało ponad 30 lat po zakończeniu II wojny światowej, niemniej posiadane przez nią zasoby archiwalne, obejmujące dokumentację m.in. 144 obozów pracy przymusowej dla Żydów w Wielkopolsce, sprawiają, że jest to ze wszech miar wyjątkowa

Do kluczowych działań w zakresie opieki nad grobami i cmentarzami wojennymi należy zaliczyć aktywność stowarzyszeń i organizacji, społecznych konserwatorów zabytków lub pojedynczych osób. Wnoszą one często ogromny wkład w omawianą dziedzinę, wykonując swoje zobowiązania wolontarystycznie. Najbardziej zasłużeni mogą otrzymać od Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego Medal „Opiekuna Miejsc Pamięci Narodowej”.

(więcej na stronie: <https://www.gov.pl/web/kultura/medal-opiekun-miejsc-pamieci-narodowej>)

instytucja. Muzeum prowadzi działalność badawczą, edukacyjną i wydawniczą. Organizuje też wydarzenia upamiętniające Shoah (inaczej Holocaust, zagładę Żydów).

Wyjątkowe miejsce w polskim systemie opieki nad grobami wojennymi zajmuje współpraca z Wielką Brytanią. Państwo to podjęło się niespotykanego w skali światowej wyzwania opieki nad wszystkimi miejscami pochówku żołnierzy armii brytyjskiej, poległych w I i II wojnie światowej. Zadanie to realizuje **Komisja Grobów Wojennych Wspólnoty Narodów** (*Commonwealth War Graves Commission, CWGC*). Została założona w 1914 r. z prywatnej inicjatywy Fabiana Ware'a. Obecnie jest oficjalnym przedstawicielstwem brytyjskiej Wspólnoty Narodów, a jej kluczowe zadanie polega na opiece nad około 23 tys. cmentarzy brytyjskich, położonych w 153 krajach świata. W przypadku Wielkopolski CWGC, na mocy osobnej umowy, opiekuje się Cmentarzem Wspólnoty Brytyjskiej na stokach poznańskiej Cytadeli.

Cmentarze brytyjskie cechuje jednolita estetyka, oparta na charakterystycznych nagrobkach w formie stel wykonanych najczęściej z piaskowca. Centralny punkt tego typu obiektów stanowi zawsze tzw. krzyż ofiarności, czyli wysoki pomnik w kształcie krzyża, mający od 4 do 9 m wysokości, ustawiany na obiektach, na których znajduje się więcej niż 40 mogił.

Obok wymienionych wyżej instytucji i organizacji pewne swoje kompetencje w omawianym zakresie mają także inne podmioty.

W pierwszym rzędzie należy wymienić **wojewódzkich konserwatorów zabytków**. Zgodnie z przepisami prawa polskiego wszystkie obiekty wpisane do rejestru zabytków są objęte specjalną opieką, a prowadzenie na nich jakichkolwiek prac wymaga akceptacji służb konserwatorskich. Zadaniem tego urzędu jest zachowanie pierwotnej substancji najbardziej wartościowych pod względem historycznym lub artystycznym obiektów. Dotyczy to także niektórych obiektów grobownictwa wojennego (głównie najstarszych form upamiętnienia, pomników, obelisków lub wyjątkowej jakości nagrobków indywidualnych).

Warto dodać, że zgoda konserwatora zabytków na prowadzenie prac na grobach wojennych jest potrzebna również w sytuacji, gdy dany obiekt nie figuruje w rejestrze zabytków, lecz został ujęty w gminnej ewidencji zabytków. Zazwyczaj takie zezwolenie ma charakter czysto formalno-prawny, ale należy o nim pamiętać realizując zadania zlecone przez służby wojewody.

W przypadku grobów wojennych istotne jest także poszanowanie tradycji i zwyczajów religijnych. Dotyczy to zwłaszcza miejsc pochówku osób narodowości żydowskiej, które to obiekty należy traktować ze szczególną uwagą. Wzajemne poszanowanie przekonań religijnych

jest w tym przypadku bardzo istotne i stanowi kluczowy element dobrej współpracy międzynarodowej. W przypadku Polski zadania w tym zakresie realizują: **Komisja Rabiniczna ds. cmentarzy** oraz **Żydowski Instytut Historyczny**.

Swoje prawa na omawianym polu mają także: **zarządcy cmentarzy** (jako właściciel danego miejsca), **inspektorzy nadzoru budowlanego** (w przypadku dużych inwestycji, wymagających wydania zezwolenia budowlanego), **regionalna**

dyrekcja ochrony środowiska (dla obiektów położonych na terenach objętych ochroną ze względu na szczególne walory przyrodnicze), **Główny Inspektorat Sanitarny** (sanepid; w przypadku przeprowadzania ekshumacji i przeniesiania szczątków na nowe miejsce). Dodatkowo nie możemy zapominać, że swoje prawa mają też **osoby prywatne**, pełniące funkcje właścicieli gruntów, na których zlokalizowane są niektóre cmentarze wojenne.

2.4. USTAWA O GROBACH I CMENTARZACH WOJENNYCH

311.

Na mocy art. 44 Konstytucji ogłaszam ustawę następującej treści:

U S T A W A

z dnia 28 marca 1933 r.

o grobach i cmentarzach wojennych.

Art. 1. (1) Grobami wojennymi w rozumieniu ustawy niniejszej są:

a) groby poległych w walkach o niepodległość i zjednoczenie Państwa Polskiego,

b) groby osób wojskowych, poległych lub zmarłych z powodu działań wojennych, bez względu na narodowość,

c) groby sióstr miłosierdzia i wszystkich osób, które, wykonywając zleczone im czynności przy jakiegokolwiek formacji wojskowej, poległy lub zmarły z powodu działań wojennych,

d) groby jeńców wojennych i osób internowanych,

e) groby uchodźców z 1915 roku.

(2) Groby rodzinne, chociażby w nich były umieszczone zwłoki osób, wymienionych w ust. 1, nie są grobami wojennymi.

Nr. 39.

Dziennik Ustaw. Poz. 311 i 312.

751

ust. 1 i art. 10, stosuje się odpowiednie przepisy, obowiązujące na tym obszarze.

Prezydent Rzeczypospolitej: *I. Mościcki*

Prezes Rady Ministrów: *A. Prystor*

Minister Spraw Wewnętrznych: *Bronisław Pieracki*

Minister Spraw Zagranicznych: *Beck*

Minister Spraw Wojskowych: *J. Piłsudski*

Minister Skarbu: *Wł. Zawadzki*

Minister Opieki Społecznej: *Hubicki*

Minister Wyznań Religijnych
i Oświecenia Publicznego: *J. Jędrzejewicz*

Minister Rolnictwa i Reform Rolnych:
Sew. Ludkiewtż

Dwa fragmenty pierwotnego tekstu ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz.U. z 1933 r. nr 39 poz. 311, t.j. Dz.U. z 2018 r. poz. 2337),
<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19330390311/U/D19330311Lj.pdf>

Za groby i cmentarze wojenne odpowiada

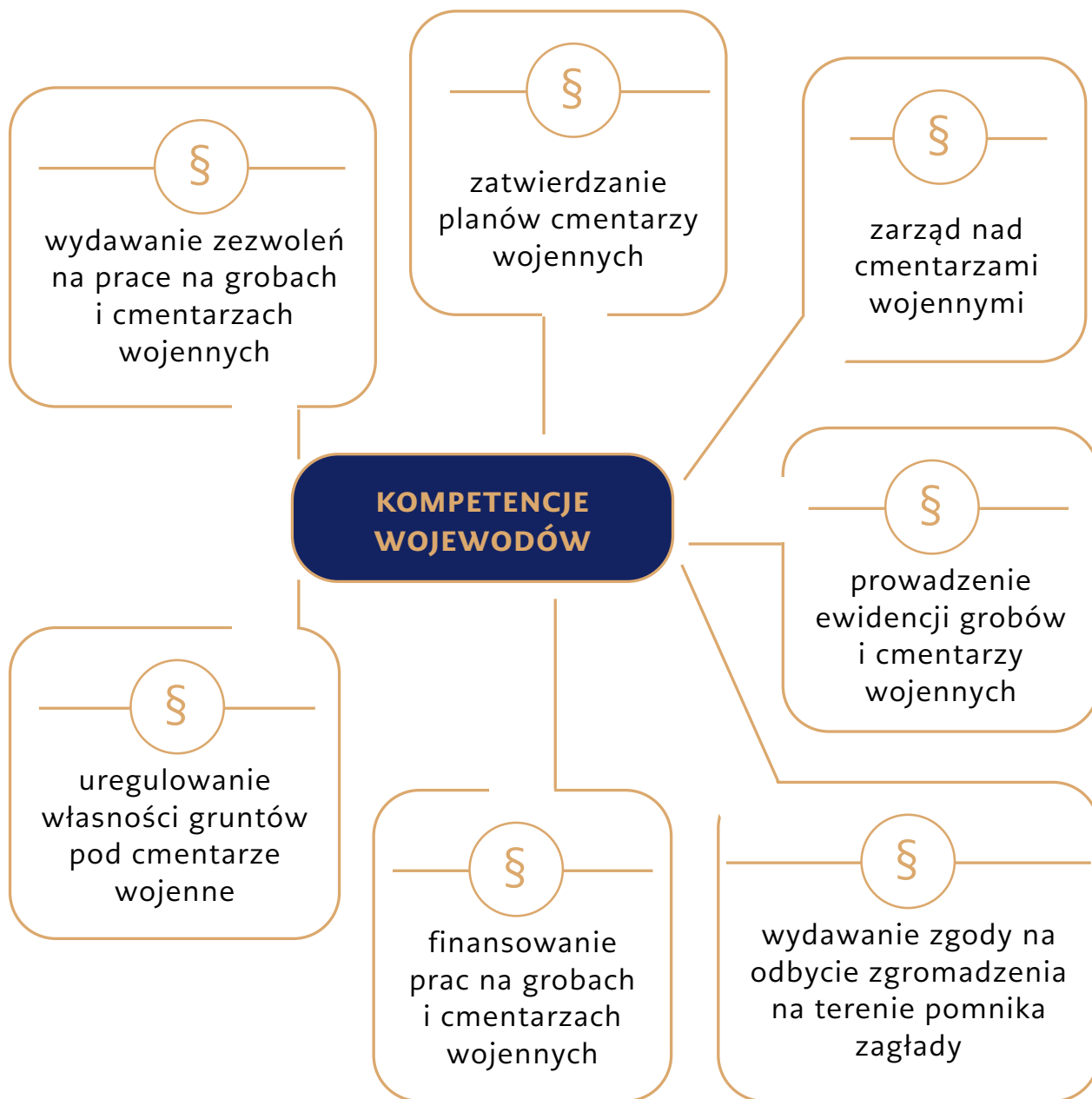
państwo polskie,

reprezentowane m.in. przez:

- **ministra** właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego (np. dotacje dla NGO),
- **właściwego terytorialnie wojewodę** (np. finansowanie, ewidencja, zezwolenia)

oraz

- **samorząd terytorialny** (dozór, opieka, remonty)

Kluczowym zapisem omawianej ustawy jest określenie, czym jest grób, a czym cmentarz wojenny. Kwestie te zostały poruszone w art. 1 i odnoszą się do konkretnych wydarzeń historycznych. Skuteczna realizacja zadań związanych z opieką nad obiektami grobownictwa wojennego wymaga więc nie tylko znajomości przepisów czy zasad obowiązujących w dziedzinie finansów publicznych, ale także

podstawowej znajomości historii. I to zarówno tej ogólnej, obejmującej losy całego narodu i państwa, jak też tej na niższym szczeblu, odnoszącej się do wydarzeń dotyczących poszczególne regiony (np. Wielkopolskę z jej licznymi powstaniami przeciw niemieckiemu zaborcy), a czasami wręcz sięgającej do dziejów lokalnych (np. w kontekście niewielkich potyczek z okresu powstania styczniowego,

Raport NIK z 2019 r.

W raporcie wskazano najistotniejsze problemy, jakie dotyczą urzędy opiekujące się obiektami grobownictwa wojennego. Wśród nich znalazły się:

- » brak wielu jednoznacznych definicji;
- » brak jednolitych wytycznych dotyczących prowadzenia ewidencji;
- » brak rozwiązań proceduralnych (np. dotyczących wykupu gruntów);
- » niedostateczne finansowanie (czyli niewystarczająca ilość środków finansowych, zabezpieczonych w budżecie państwa, w odniesieniu do zapotrzebowania składanego w przedmiotowym zakresie przez gminy);
- » nieadekwatność przepisów (wynikająca z braku dostosowania zapisów ustawy do zmieniającej się rzeczywistości społeczno-politycznej);
- » niekompletność i nieaktualność wojewódzkich ewidencji (wynikająca z ograniczonej możliwości pozyskiwania danych z terenu);
- » ograniczona możliwość udostępniania danych z ewidencji w formie aktualizowanej bazy online (w tym zakresie Wielkopolska jest jednym z nielicznych wyjątków);
- » ograniczone efekty współpracy z samorządami (wynikające często z niskiego poziomu znajomości przepisów na szczeblu gmin);
- » ograniczony zakres współpracy z innymi służbami (np. z policją w odniesieniu do ścigania aktów wandalizmu czy dewastacji);
- » niedostateczne zapewnienie bieżącego dozoru przez wójtów, burmistrzów lub prezydentów miast.

upamiętnionych przez liczne i bardzo rozproszone mogiły zbiorowe). W odniesieniu do tego aspektu istotna jest znajomość cezur historycznych, czyli dat granicznych (początkowych i końcowych) dla danego wydarzenia z przeszłości, która to wiedza pozwala na uznanie grobu za wojenny bądź odrzucenie takiej możliwości. Warto w tym miejscu bardzo wyraźnie podkreślić, że grobem lub cmentarzem wojennym może być tylko taki obiekt, który powstał w związku z konkretną wojną bądź też powstaniem. W każdym innym przypadku mamy do czynienia co najwyżej z miejscem pamięci, które podlega innym przepisom i rozwiązaniom prawnym.

Omawiana ustawa wymienia zakres obowiązków poszczególnych organów i instytucji. W pierwszym rzędzie skupia się na kompetencjach wojewodów. Określa zakres ich odpowiedzialności i możliwe sposoby realizacji zadań. Wskazuje na powinności samorządu, zwłaszcza na poziomie gminy, czyli szczebla najbliższego poszczególnym obiektom grobownictwa wojennego. Wyznacza też zakres odpowiedzialności innych podmiotów, w tym przede wszystkim IPN, MKiDN, organizacji pozarządowych, stowarzyszeń i fundacji.

Wszystkie wyżej wymienione aspekty zostały szerzej przedstawione na kolejnych stronach niniejszego poradnika.

ART. 1. KATEGORIE GROBÓW WOJENNYCH

Omawiana ustawa bardzo ściśle wskazuje na to, jakie obiekty można uznać za obiekty grobownictwa wojennego.

Zgodnie z zapisami art. 1 są nimi miejsca pochówku:

- 1) osób poległych w walkach o niepodległość i zjednoczenie Państwa Polskiego (tj. żołnierzy Wojska Polskiego, Straży Granicznej, Korpusu Ochrony Pogranicza i innych służb mundurowych, którzy oddali życie w wojnach i powstaniach zbrojnych);
- 2) osób wojskowych, poległych lub zmarłych z powodu działań wojennych, bez względu na narodowość (czyli nie tylko żołnierzy polskich, ale też wojsk sprzymierzonych, np. brytyjskich z okresu II wojny światowej, ukraińskich z okresu walk o niepodległość Polski 1918–1921 r., a nawet żołnierzy formacji wrogich naszej Ojczyźnie, np. żołnierzy niemieckiego Wehrmachtu z lat 1939–1945 czy żołnierzy Armii Czerwonej z wojny polsko-bolszewickiej 1919–1921; do tej kategorii zaliczają się również pojedyncze groby, całe kwatery i cmentarze wojenne Armii Czerwonej z przełomu 1944 i 1945 r.);
- 3) siostr miłosierdzia i wszystkich osób, które wykonując zleczone im czynności przy jakiegokolwiek formacji wojskowej, poległy lub zmarły z powodu działań wojennych (czyli

- wszystkich członków służb medycznych, jednostek wsparcia i cywilnych pracowników sił zbrojnych, poległych w działaniach wojennych, zmarłych z ran odniesionych w ich trakcie, lub z chorób, na które zapadli w okresie powstań lub wojen);
- 4) jeńców wojennych i osób internowanych (tj. osób przetrzymywanych na obecnym terytorium Polski, którzy dostali się do niewoli w wyniku działań wojennych; do tej kategorii zalicza się m.in. ukraińskich jeńców i osoby internowane z początku lat 20. ubiegłego stulecia, żołnierzy radzieckich przetrzymywanych w obozach jenieckich na terytorium Polski przez Niemców w latach 1941–1945, jeńców krajów ententy, m.in. brytyjskich, francuskich, osób narodowości litewskiej i łotewskiej z lat 1914–1919);
 - 5) uchodźców z 1915 r. (tj. osoby zamieszkujące obszar zaboru rosyjskiego, zmarłe w trakcie wycofywania się przed wojskami niemieckimi podczas I wojny światowej);
 - 6) osób wojskowych i cywilnych, bez względu na ich narodowość, które straciły życie wskutek represji okupanta niemieckiego albo sowieckiego od dnia 1 września 1939 r. (czyli groby Polaków, Żydów, Romów oraz wielu innych narodów Europy – ofiar niemieckiego totalitaryzmu);
 - 7) ofiar niemieckich i sowieckich obozów, w tym cmentarzyska ich prochów (która to kategoria obejmuje wszystkie niemieckie i rosyjskie obozy zagłady, mogiły z prochami ofiar masowych egzekucji rozrzucone po lasach całej Polski, a także pojedyncze groby, w których złożono odnalezione po wojnie szczątki niezidentyfikowanych osób zamordowanych przez niemieckich lub rosyjskich okupantów);
 - 8) osób, które straciły życie wskutek walki z narzuconym systemem totalitarnym lub wskutek represji totalitarnych albo czystek

Konflikty zbrojne, z okresu których w Wielkopolsce zachowały się groby i cmentarze wojenne:

- » okres napoleoński 1803–1815 r. (wraz z powstaniem wielkopolskim 1806 r.)
- » Wiosna Ludów 1848 r.
- » wojna duńska 1864 r.
- » powstanie styczniowe 1863–1864 r.
- » I wojna światowa 1914–1918 r.
- » powstanie wielkopolskie 1918–1920 r.
- » wojna polsko-bolszewicka 1919–1921 r.
- » powstania śląskie 1919–1921 r.
- » II wojna światowa 1939–1945 r.
- » okres powojennych represji komunistycznych 1945–1990 r. (wraz z poznańskim Czerwcem 1956 r.)

etnicznych od dnia 8 listopada 1917 r. do 31 lipca 1990 r. (do której to grupy zaliczają się m.in. Żołnierze Wyklęci mordowani w bestialski sposób przez władze komunistyczne w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej).

W województwie wielkopolskim największa akcja komasacji grobów wojennych miała miejsce po zakończeniu II wojny światowej, w końcu lat 40. i na początku lat 50. XX w. Dotyczyła ona pierwotnych miejsc pochówku żołnierzy poległych w walkach na początku 1945 r. i w większości objęła mogiły żołnierzy Armii Czerwonej. W tym to okresie powstały charakterystyczne obiekty w postaci wydzielonych kwater, a czasami całych cmentarzy wojennych. Co istotne, na wielu tych nekro-

Na mocy zapisów kończącego I wojnę światową traktatu wersalskiego z 1919 r. Polska zobowiązała się do poszanowania i utrzymywania grobów żołnierzy pozostałych sygnatariuszy traktatu pochowanych na jej terytorium.

Art. 2

„Groby wojenne bez względu na narodowość i wyznanie osób w nich pochowanych oraz formacje, do których osoby te należały, mają być pielęgnowane i otaczane należnym tym miejscom szacunkiem i powagą”.

Poległym należą się szacunek i godne upamiętnienie – niezależnie od pochodzenia, narodowości, przekonań politycznych czy religijnych!

poliach, obok żołnierzy sowieckich, pochowano żołnierzy Ludowego Wojska Polskiego. W wyjątkowych przypadkach znalazły się na nich również groby żołnierzy Września '39, ofiary niemieckiego terroru z początku okupacji niemieckiej, jak również jeńcy różnych narodowości zmarli w niemieckiej niewoli podczas II wojny światowej.

Działalność powyższa była prowadzona w oparciu m.in. o zapisy art. 3 ustawy o grobach i cmentarzach wojennych, obecnie pominiętego, określającego kwestie uregulowania własności gruntów przeznaczonych pod cmentarze wojenne. Dzięki takiemu rozwiązaniu drugowojenne obiekty cmentarnictwa wojennego znajdują się obecnie na gruntach Skarbu Państwa.

W ustawie bardzo wyraźnie i jednoznacznie zapisano, że groby wojenne powinny być komasowane na cmentarzach wojennych. Praktyka działania wskazuje, że taki stan rzeczy ma miejsce jedynie w niewielu przypadkach, a na cmentarzach wyznaniowych i komunalnych natrafić można na liczne, często rozproszone, a czasami zgrupowane w niewielkie zespoły, złożone z mogił indywidualnych lub zbiorowych.

Do komasacji grobów wojennych doszło w Wielkopolsce do tej pory w dwóch przypadkach. Pierwszym było stworzenie nekropolii przez stronę brytyjską dla swoich żołnierzy,

którzy zginęli, najpierw w I wojnie światowej, a następnie podczas działań drugowojennych. O tym, że działania te nie zawsze udało się przeprowadzić w pełni, świadczy chociażby samotny grób jeńca brytyjskiego z II wojny światowej, położony na cmentarzu przy ul. Witkowskiej w Gnieźnie.

Warto dodać, że swoją działalność strona brytyjska podjęła w okresie międzywojennym. Równocześnie podobną politykę realizowały inne państwa, m.in. Francja czy Włochy, jednak wydzielonych cmentarzy tych narodów w Wielkopolsce nie ma.

DEFINICJA

Grób wojenny

Jest to miejsce spoczynku osób poległych za wolność i niepodległość Polski, żołnierzy i powstańców, cywilnych ofiar systemów totalitarnych, a także osób służących przy formacjach wojskowych, niezależnie od narodowości, przynależności armijnej, stopnia wojskowego, statusu społecznego, poglądów politycznych, religii lub wyznania.

Grób może być indywidualny (pochówek jednej osoby), zbiorowy (pochówek wielu osób), lub stanowić formę złożenia prochów ofiar obozów zagłady (tzw. cmentarzysko prochów).

Zamiennie używa się określenia „mogiła wojenna”.

DEFINICJA

Cmentarz wojenny

Miejsce pochówku żołnierzy lub powstańców poległych w działaniach wojennych, cywilnych ofiar terroru lub represji totalitarnych. Jest związany z konkretnymi wydarzeniami historycznymi, wyróżnia się układem przestrzennym i najczęściej jednolitą formą upamiętnień, z centralnym (jednym lub wieloma) punktem w postaci pomnika (krzyża, obelisku, iglicy lub innej formy upamiętniania) z tablicami memoratywnymi (upamiętniającymi osoby, wydarzenia lub historycznie ważne miejsca).

To obiekt zamknięty, tj. bez możliwości dokonywania dalszych pochówków (dotyczy to zwłaszcza osób zmarłych z przyczyn nieobjętych zapisami ustawy o grobach i cmentarzach wojennych).

DEFINICJA

Kwatera wojenna

Wydzielona część cmentarza (komunalnego, wyznaniowego, wojskowego, wojennego), przeznaczona wyłącznie do pochówku osób zmarłych w wyniku działań wojennych.

Wyróżnia się układem przestrzennym, formą upamiętnień, jak również centralnym elementem w postaci pomnika (w różnych dopuszczalnych formach). Jest przestrzennie wydzielona od pozostałej części cmentarza (np. żywopłotem).

Jako obiekt grobownictwa wojennego objęta jest w całości opieką Państwa Polskiego (to tzw. rozwiązanie funkcjonalne, obejmujące powierzchnię całej kwatery wraz z grobami, odstępami między nagrobkami, pomnikami, tablicami, drogami i alejkami oraz wszystkimi elementami małej architektury – określone w przepisach wykonawczych z 1966 r.).

Osobną kategorią jest kwatera wojskowa, stanowiąca wydzielone miejsce pochówku żołnierzy, których śmierć nie musiała być związana z działaniami wojennymi. Kwatery wojskowe zazwyczaj nie mają statusu kwater wojennych i nie podlegają przepisom ustawy o grobach i cmentarzach wojennych.

DEFINICJA

Grób rodzinny

Zgodnie z § 2 rozporządzenia Ministra Infrastruktury z dnia 7 marca 2008 r. w sprawie wymagań, jakie muszą spełniać cmentarze, groby i inne miejsca pochówku zwłok i szczątków jest to grób przeznaczony do składania dwóch lub więcej trumien ze zwłokami lub urn.

W przypadku grobownictwa wojennego przez grób rodzinny rozumie się grób lub grobowiec, w którym – obok ofiar działań wojennych – pochowano inne osoby (najczęściej członków rodziny), których śmierć nie była związana z wojnami lub powstaniem (np. zmarłych z przyczyn naturalnych).

DEFINICJA*

- » **cmentarnictwo wojenne** – alternatywnie: grobownictwo wojenne; powszechnie stosowana nazwa odnosząca się do systemu opieki nad grobami i cmentarzami wojennymi
- » **cmentarz wyznaniowy** – cmentarz będący własnością albo znajdujący się w użytkowaniu wieczystym kościoła lub innego związku wyznaniowego albo ich osób prawnych
- » **grobowiec** – okazały grób w postaci samodzielnej budowli lub kompozycji architektoniczno-rzeźbiarskiej, wyróżniającej obiekt na tle innych grobów na cmentarzu
- » **grobownictwo wojenne** – zob.: cmentarnictwo wojenne
- » **grób murowany** – dół w ziemi z bokami murowanymi do poziomu gruntu, do którego składa się trumnę lub urnę
- » **grób pojedynczy** – grób, w którym mieści się jedna trumna i kilka urn;
- » **grób rodzinny** – grób przeznaczony do składania dwóch lub więcej trumien ze zwłokami lub urn
- » **grób weterana** – miejsce spoczynku osoby walczącej o odzyskanie niepodległości Polski lub w obronie jej granic, zmarłej po zakończeniu działań wojennych
- » **grób ziemny** – dół w ziemi, do którego składa się trumnę ze zwłokami lub urnę i zasypuje ziemią (tj. grób bez trwałego nagrobka), tworząc charakterystyczny kopczyk

- » **katakumby** – pomieszczenie z niszami w ścianie, przeznaczone do pochówku zwłok
- » **kolumbarium** – budowla z niszami przeznaczonymi do składania urn
- » **mauzoleum** – rodzaj grobowca w formie monumentalnej, samodzielnej budowli o bogatym wystroju architektonicznym
- » **nagrobek** – trwałe oznaczenie miejsca pochówku ciała, w postaci kompozycji architektonicznej (najczęściej granitowej lub lastrykowej)
- » **obiekt grobownictwa wojennego** – grób spełniający kryteria określone w ustawie o grobach i cmentarzach wojennych, niezależnie od swojego kształtu, formy czy położenia
- » **pomnik** – monument, dzieło rzeźbiarskie, architektoniczno-rzeźbiarskie lub instalacja artystyczna, wzniesione ku czci osoby lub dla upamiętnienia wydarzenia
- » **szczątki ludzkie** – popioły powstałe w wyniku spopielenia zwłok, części ciała ludzkiego odłączone od całości, pozostałości zwłok wydobyte przy kopaniu grobu lub w innych okolicznościach

* Większość definicji za: § 2 rozporządzenia Ministra Infrastruktury z dnia 7 marca 2008 r. w sprawie wymagań, jakie muszą spełniać cmentarze, groby i inne miejsca pochówku zwłok i szczątków (Dz.U. z 2008 r. Nr 48 poz. 284).

ART. 7. OPIEKA

Dozór, czyli pilnowanie lub doглядanie, to najważniejsze, a jednocześnie najmniej skomplikowane zadanie samorządu. Polega na w miarę regularnym odwiedzaniu obiektów ujętych w ewidencji grobów i cmentarzy wojennych i dokonywaniu oceny stanu ich zachowania oraz czystości. Na gminie ciąży obowiązek informowania wojewody o złym stanie obiektów, wszelkich uszczerbkach czy dewastacjach. W przypadku dokonania wyceny naprawy takich szkód samorząd może wnioskować do wojewody o przyznanie dofinansowania na naprawę, a w uzasadnionych przypadkach – nawet na całkowitą wymianę obiektu. Równocześnie też samorząd może przeprowadzić stosowne naprawy na własny koszt, ale jedynie po uzyskaniu stosownej aprobaty wojewody.

ART. 8. EWIDENCJONOWANIE

Prowadzenie ewidencji grobów i cmentarzy wojennych ustawowo ciąży na wojewodach. Zadanie to jest często delegowane w ramach porozumień również na poziom samorządów, co ma sprzyjać podtrzymaniu wiedzy o poszczególnych obiektach grobownictwa wojennego i pochowanych w nich osobach.

Bardzo ważna jest w tym przypadku zasada, że grób ma status wojennego ze swej natury, niezależnie od decyzji organu administracyjnego. Ustawa wyraźnie wskazuje, że miejsca pochówku

W początkach lat 30. liczbę mogił wojennych w Polsce obliczano na 567 610, co stawiało nasz kraj pod tym względem na 3. miejscu w Europie, po Francji (1 055 174 grobów) i Wielkiej Brytanii (725 000 grobów).

osób spełniających wymienione w niej kryteria znajdują się pod opieką Państwa Polskiego. W tym przypadku nie ma więc konieczności uznania przez właściwy organ, a tym bardziej nie ma wymogu wydania decyzji administracyjnej w przedmiotowym zakresie.

Nieco inaczej wygląda kwestia wpisu do ewidencji grobów i cmentarzy wojennych. Zadanie to realizują poszczególni wojewodowie, a w każdym województwie obowiązują inne rozwiązania w tym zakresie, odmienne dla każdego urzędu wojewódzkiego.

W przypadku Wielkopolski wpisu do ewidencji dokonuje się w oparciu o zgromadzony materiał dowodowy w sprawie. Obejmuje on najczęściej kopie dokumentów potwierdzających okoliczności śmierci konkretnej osoby bądź grupy osób

(np. w postaci materiałów śledztwa prowadzonego przez IPN bądź kopie aktów zgonu). W rzadkich przypadkach braku jakichkolwiek materiałów pisanych dowodem potwierdzającym wojenny status obiektu są wyniki badań archeologicznych lub antropologicznych. Najczęściej spotykamy się z przypadkiem zeznań ustnych świadków, spisanych w formie protokolarnej.

W ramach ewidencji w WUW w Poznaniu prowadzimy rejestr i kartotekę grobów i cmentarzy wojennych, imienny spis osób pochowanych w obiektach grobownictwa wojennego (rozszerzony o podstawowe dane, takie jak: data i miejsce urodzenia, jednostka wojskowa, stopień wojskowy, pierwotne miejsce pochówku – dla osób ekshumowanych, a w przypadku żołnierzy sowieckich również imię ojca), jak również gromadzimy dokumentację remontową, nadsyłaną do nas przez samorządy po zakończeniu realizacji zadań określonych w podpisywanych corocznie porozumieniach.

ART. 4. EKSHUMACJE

W wyjątkowych przypadkach szczątki ofiar wojen mogą zostać ekshumowane i przeniesione do nowego grobu. Zezwolenie w tym zakresie wydaje Prezes IPN. W przypadku zwykłego przeniesienia prochów w nowym miejscu powstaje grób, który automatycznie jest wpisywany do wojewódzkiej ewidencji grobów i cmentarzy wojennych.

W rzadszych sytuacjach możliwe jest przeniesienie szczątków do grobu rodzinnego, przy czym należy pamiętać, że w takiej sytuacji nowa forma urządzenia nie spełnia kryteriów ustawowych i nie może posiadać statusu grobu wojennego.

W Wielkopolsce regularnie prowadzone są prace ekshumacyjne. Dotyczą one zasadniczo osób narodowości niemieckiej, głównie żołnierzy Wehrmachtu, poległych w trakcie II wojny światowej i pochowanych poza cmentarzami (niekiedy w lasach, a czasami na prywatnych posesjach). Szczątki takich osób są komasowane na jednym z kilkudziesięciu cmentarzy zbiorczych. Na mocy dwustronnej umowy finansowanie tego przedsięwzięcia wzięła na siebie w całości strona niemiecka.

ART. 5. POROZUMIENIA I REMONTY

Na mocy zapisów art. 6 ust. 3 omawianej ustawy wojewoda zawiera z samorządami (najczęściej szczebla gminnego, rzadziej powiatowego) porozumienia dotyczące utrzymania i remontów grobów i cmentarzy wojennych. Na ich mocy delegowane są konkretne zadania, które wykonuje samorząd, wraz z przyznaniem odpowiednich środków finansowych.

Co istotne, porozumienie zastępuje zezwolenie na prowadzenie prac na obiekcie grobownictwa wojennego, dzięki czemu samorząd nie musi występować o osobną decyzję administracyjną

w tym zakresie (choć w różnych województwach praktykowane są odmienne rozwiązania; zob. Andrzej Trojanowski, *Kto i jak ma zadbać o cmentarze i groby wojenne*, <https://www.rp.pl/rzecz-o-prawie/art19066471-kto-i-jak-ma-zadbac-o-cmentarze-i-groby-wojenne>).

Każde porozumienie jest publikowane w Dzienniku Urzędowym Województwa Wielkopolskiego: <https://edziennik.poznan.uw.gov.pl/actbymonths>.

ART. 6. KOSZTY

Ustawa o grobach i cmentarzach wojennych wskazuje działania, jakie mogą być sfinansowane na obiektach grobownictwa wojennego. W świetle ust. 4d. zalicza się tu:

- 1) wykonywanie czynności związanych z poszukiwaniem, budową, remontem, przeniesieniem i utrzymaniem grobów i cmentarzy wojennych;
- 2) niezbędne czynności dodatkowe prowadzące do realizacji celów, o których mowa w pkt 1;
- 3) prowadzenie badań naukowych, ekshumacji i badań archeologicznych związanych z grobami i cmentarzami wojennymi.

To niezwykle szeroki zakres zadań, pozwalający na zapewnienie tym obiektom kompleksowej opieki.

ART. 9. KARY

Warto również zaznaczyć, że ustawodawca przewidział kary za zniszczenie obiektu grobow-

nictwa wojennego. Zgodnie z prawem każdy, kto naruszy postanowienia art. 4 ust. 2 i art. 5 oraz kto zachowuje się na cmentarzu lub grobie wojennym w sposób nielicujący z powagą miejsca, jeżeli czyn nie stanowi przestępstwa podlegającego karze surowszej, ulega w drodze administracyjnej karze aresztu do 6 tygodni (przepis obecnie uchylony) i grzywny do 500 zł (obecnie obniżony wymiar kary wynosi 375 zł) lub jednej z tych kar. Co istotne, kara taka może zostać nałożona również na osobę lub instytucję, która dokona samowolnej wymiany nagrobka na mogile wojennej, bez uzyskania stosownych zezwoleń, w tym przede wszystkim decyzji administracyjnej właściwego terytorialnie wojewody.

ART. 10–12. PRZEPISY KOŃCOWE

Przepisy końcowe wskazują, że za wyjątkiem art. 6 do grobów i cmentarzy wojennych stosuje się także przepisy ustawy z dnia 31 stycznia 1959 r. o cmentarzach i chowaniu zmarłych. Zapis ten nie dotyczy uiszczania opłat cmentarnych (tzw. pokładnego), z których to groby i cmentarze wojenne są całkowicie i bezterminowo zwolnione.

Warto w tym miejscu wspomnieć, że na cmentarzach wojennych organizowane są często uroczystości rocznicowe. Wydarzenia tego typu nie wymagają specjalnego zezwolenia wojewody, za wyjątkiem terenów byłych niemieckich

obozów zagłady. W ich przypadku każde zgromadzenie publiczne, jak również prowadzenie działalności gospodarczej lub budowa nowych obiektów, nawet tymczasowych, wymaga stosownego zezwolenia w postaci decyzji administracyjnej. Wynika to z jednoznacznej wykładni prawnej, zgodnie z którą ochrona terenów byłych obozów zagłady, jako ważnych pomników historii, jest celem publicznym (art. 1. ust. 3 ustawy z dnia 7 maja 1999 r. o ochronie terenów byłych hitlerowskich obozów zagłady, t.j. Dz.U. z 2015 r. poz. 2120).

PODSUMOWANIE

Opieka nad grobami i cmentarzami wojennymi to ogniwo szerszego zagadnienia, jakim jest polityka historyczna państwa. To także czynnik popularyzujący wiedzę o historii narodu i regionu, stanowiący element lokalnego dziedzictwa narodowego o dużym potencjalnie kulturowym i turystycznym. W końcu to także powinność, jaka ciąży na państwie, narodzie i każdym z nas z osobna, związana z upamiętnianiem największego poświęcenia, jakie można złożyć ojczyźnie, a więc daru życia w obronie jej niepodległości, w imię jej i naszej wolności i prawa do samostanowienia. To swoisty niespłacalny dług ciężący na kolejnych pokoleniach, których pamięć jest najwyższą formą nagrody i uznania.

Zapisy ustawy o grobach i cmentarzach wojennych częściowo ograniczają prawa rodzin

do swobodnego dysponowania konkretnymi obiektami grobowymi, w których spoczywają ofiary działań wojennych. Należy przy tym wyraźnie podkreślić, że wojewodowie

zawsze starają się uszanować wolę rodziny w przedmiotowym zakresie, a jedyną przesłanką do podejmowanych przez urzędy wojewódzkie działań jest ochrona pamięci o poległych i godne upamiętnienie ich miejsc pochówku.

W tym celu w województwie wielkopolskim stosujemy m.in. ujednolicony wzór nagrobka, proponowany do zastosowania przy wymianie starych i zniszczonych obiektów na nowe. Ta wyróżniająca się wizualnie forma grobu podkreśla jego odmienny charakter, a zastosowanie ujednoliconych rozwiązań stanowi wizualne potwierdzenie ujęcia w ewidencji wojewódzkiej i objęcia opieką Państwa Polskiego. Dodatkowym walorem jest ustandaryzowana inskrypcja nagrobna, m.in. obejmująca takie elementy, jak napis „GRÓB WOJENNY”, wizerunek Orła w Koronie oraz krzyż (lub inny symbol religijny).

ROZDZIAŁ III

TWORZENIE EWIDENCJI

TWORZENIE EWIDENCJI

PRACA BIUROWA

TYPOWANIE

POSZUKIWANIA TERENOWE

POSZUKIWANIA ŹRÓDŁOWE

INWENTARYZACJA
techniczna i fotograficzna

WPIS DO EWIDENCJI

POPULARYZACJA

AKTUALIZACJA

PRACA W TERENIE

3.1. OD CZEGO ZACZAĆ?

Przez słowo «ewidencja» należy rozumieć dokładny i wyczerpujący spis konkretnej kategorii obiektów – w naszym przypadku grobów oraz cmentarzy wojennych. Jej głównym zadaniem jest ułatwienie realizacji ustawowych zadań związanych z omawianą branżą.

Ustawa z 1933 r. w art. 5a obowiązek prowadzenia ewidencji obiektów grobownictwa wojennego nałożyła na wojewodów. W województwie wielkopolskim – każdorazowo na mocy dwustronnych porozumień – zadanie to jest przekazywane również na poziom

samorządowy. Co warto podkreślić – ani w ustawie, ani w aktach niższego rzędu nie określono nawet w przybliżeniu, jaki kształt i formę ma mieć taka ewidencja. Wynika to z istniejących w terenie różnic, w tym tych dotyczących liczby grobów oraz zakresu informacji, jakimi dysponujemy o konkretnych osobach w nich pochowanych. Tak więc o kształcie ewidencji decyduje każdorazowo jej twórca, dobierając parametry zgodnie z własnymi potrzebami. Może więc ona mieć charakter prosty (spis rzeczowy na jednej kartce papieru) lub rozbudowany (teczki tematyczne wraz z dokumentacją osobową).

Tworzenie nowej ewidencji – instrukcja krok po kroku:

- » określić zadania ewidencji;
- » określić kształt docelowy ewidencji;
- » określić zakres merytoryczny ewidencji;
- » wskazać zasób informacji, jakie nas interesują lub będą dla nas przydatne;
- » określić narzędzia niezbędne do stworzenia i prowadzenia ewidencji;
- » określić, co zrobimy z dokumentacją remontową;
- » określić formę i miejsce archiwizacji ewidencji;
- » zadbać o kopię zapasową ewidencji;
- » określić, kto będzie odpowiadał za ewidencję, jej tworzenie, prowadzenie, aktualizację (w przypadku zespołu – rozdzielić zadania i zakresy odpowiedzialności);
- » określić poszczególne zakresy ewidencji i zasady dostępu do nich;
- » określić zasady realizacji przepisów w zakresie prawa autorskiego, w tym licencji, zasad udostępniania wizerunku oraz ochrony danych osobowych (tzw. RODO);
- » określić sposób aktualizacji ewidencji;
- » określić sposób udostępniania ewidencji.

W ramach wprowadzenia należy także wyjaśnić, że w przypadku WUW w Poznaniu ewidencja ma dwie podstawowe składowe: wykaz obiektów oraz imienny spis osób w nich pochowanych. Wynika to z jednej strony z dużej liczby obiektów (ok. 6 tys. grobów), które znajdują się pod naszą opieką, jak i z wykonywanych przez nas działań.

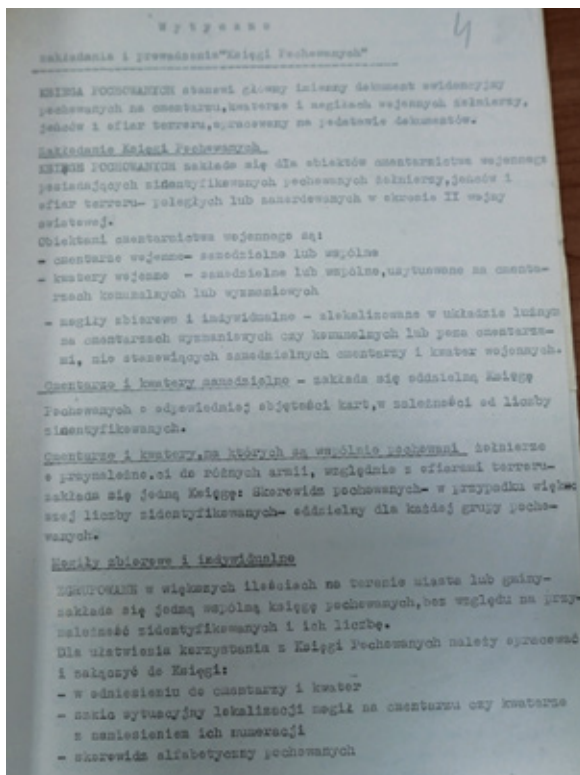
Wykaz obiektów to z jednej strony ogólnikowa lista zawierająca podstawowe informacje o obiektach spełniających kryteria określone w ustawie. Podstawowym narzędziem pracy jest w tym przypadku skondensowany wykaz tabelaryczny prowadzony w zwykłym arkuszu kalkulacyjnym. Ze względu na możliwości techniczne programu takie rozwiązanie pozwala na szybki dostęp do kluczowych danych, a także na dowolne ich filtrowanie i sortowanie.

Jej uzupełnieniem jest zbiór kart ewidencyjnych, zakładanych indywidualnie dla każdego grobu, cmentarza lub wydzielonego zespołu obiektów. Zewnętrzną jego emanacją jest elektroniczna baza, dostępna online (<https://poznan.uw.gov.pl/groby-wojenne>), w której te karty publikujemy. Są one nierzadko uzupełnione o tabelaryczne zestawienia osób pochowanych w poszczególnych obiektach (w formie załączników do kart ewidencyjnych), które zebrane razem tworzą imienny spis pochowanych.

Za element ewidencji można też uznać **zbiór dokumentacji**, jaką dysponujemy w przedmiotowym zakresie. Przy czym należy podkreślić, że ma on charakter dokumentacji wewnętrznej i nie jest udostępniany na zewnątrz, w przeciwieństwie do wcześniej opisanych składowych.

W ramach posiadanej przez nas dokumentacji każdy obiekt lub zespół obiektów ma przypisaną teczkę tematyczną, w której przechowywane są wszystkie niezbędne z naszego punktu widzenia informacje. Jest to bardzo bogaty i zróżnicowany zbiór. Z jednej strony można w nim znaleźć stare, już nieaktualne karty i wykazy pochowanych, protokoły ekshumacyjne, spisy poległych i dokumentację związaną z identyfikacją nieznanymi ofiar (które to zadanie realizuje PCK). Z drugiej strony znajduje się tam także pełna dokumentacja remontowa, w tym przede wszystkim rozliczenie środków przekazanych przez wojewodę na mocy dwustronnych porozumień. W ten sposób dla każdego obiektu dysponujemy wiedzą nie tylko o czasie i okolicznościach powstania, ale i o prowadzonych na nim w kolejnych dekadach pracach.

Uzyskanie pełnej ewidencji grobów wojennych dla konkretnego obszaru – zwłaszcza tak dużego, jak województwo – wymaga **kompleksowego podejścia**. Podstawą sukcesu jest w tym przypadku skrupulatne zaplanowanie

Fragment wytycznych Urzędu Wojewódzkiego w Lesznie z 1978 r. dot. prowadzenia ewidencji grobów i cmentarzy wojennych, Archiwum Państwowe w Lesznie, Urząd Miasta i Gminy Rawicz, sygn. 131, k. 4

kolejnych działań i następnie konsekwentna ich realizacja.

Już na samym początku powinniśmy odpowiedzieć sobie na kilka kluczowych pytań:

- » czy mamy już jakieś materiały w tym temacie?
- » czy mamy dostęp do starych ewidencji, a jeśli tak, to do jakich i w jakim zakresie?
- » czy stare ewidencje są pełne? aktualne? uporządkowane? wybrakowane?

» co z posiadanych dokumentów możemy wykorzystać przy tworzeniu naszej (nowej) ewidencji?

Pamiętajmy, że w wyniku reform administracyjnych mogliśmy odziedziczyć jakieś wcześniejsze formy ewidencji po zlikwidowanych urzędach. Musimy też uwzględnić fakt, że i nasz urząd przez lata swojego funkcjonowania wytworzył własny zasób dokumentacyjny (niezwykle w różnych komórkach organizacyjnych).

W końcu nie można nie wspomnieć, że wiele typów ewidencji powstało nie tylko w ramach prac różnych urzędów, ale i z inicjatywy organizacji pozarządowych, a nawet osób prywatnych. Wszystkie tak zebrane informacje stanowią bardzo dobry punkt wyjścia dla naszych prac.

Sposobów wytworzenia ewidencji jest wiele. W przypadku WUW w Poznaniu działamy na zasadzie **projektowej**, zakładając uzyskanie finalnego efektu w postaci spisu wszystkich obiektów z określonego okresu historycznego, w ciągu 1,5–2 lat od momentu rozpoczęcia prac. Każdorazowo nasze projekty opierają się o identyczny schemat działania. Został on zaprezentowany w dalszej części tego poradnika w formie podrozdziałów. Jest to zestaw gotowych narzędzi, jakie chcemy zaproponować każdemu, kto chciałby stworzyć nową ewidencję. Schemat ten można też zmodyfikować pod kątem uzupełnienia już istniejących

baz, w zależności od stopnia ich szczegółowości i kompletności. O tym, że jest to zestaw sprawdzonych narzędzi, świadczy udostępniona przez nas baza i karty ewidencyjne, jakie systematycznie ją wzbogacają.

3.2. TYPOWANIE

Pierwszym krokiem w procesie tworzenia ewidencji grobów i cmentarzy wojennych powinno być określenie kluczowych jej parametrów. W tym zakresie im bardziej precyzyjne założenia przyjmujemy, tym łatwiej przyjdzie nam potem realizować projekt.

Na początek należy dookreślić **zakres geograficzny** ewidencji. Trzeba przy tym zauważyć, że granice poszczególnych jednostek administracyjnych (czy to miast, gmin, czy też województw) zmieniały się w czasie, często bardzo radykalnie. Ma to swoje konkretne przełożenie na dokumenty archiwalne i dostęp do informacji, co z kolei może rzutować na naszą pracę.

Równie istotne jest wstępne wytypowanie **wydarzeń historycznych**, do jakich doszło na obszarze naszego zainteresowania. Wynika to z ustawy, w której jasno określone zostały kryteria kwalifikowania miejsc pochówku jako obiektów grobownictwa wojennego, wiążąc je ściśle z wojnami i powstaniem narodowyzwoleńczymi.

TYPY CMENARZY:

- » komunalne;
- » parafialne (rzymskokatolickie, czynne);
- » przykościelne (często nieczynne lub wręcz nieoznaczone);
- » innych wyznań (najczęściej nieczynne);
- » prywatne;
- » wojenne.

W kolejnym kroku możemy przystąpić do wskazania potencjalnie interesujących nas obiektów. Przydatne bywają tu zwłaszcza stare mapy, na których zaznaczono wiele cmentarzy, pomników, a czasami nawet pojedynczych grobów. Część z nich już nie istnieje, część zaś (z różnych powodów – najczęściej niewiedzy) nie znalazła się na aktualnie wykorzystywanych planach. W tym zakresie określamy przede wszystkim różne typy cmentarzy, których w każdej gminie jest zazwyczaj co najmniej kilkanaście (przy czym zdecydowana większość z nich jest nieczynna).

Osobno w naszym wstępnym zestawieniu należy wytypować obiekty pozacmentarne, wolnostojące. Wynika to z potrzeby głębszej

Fragment mapy P36-S23-F_PILA_ (SCHNEIDEMUEHL)_WT_1935.jpg z zaznaczoną lokalizacją cmentarza jenieckiego z okresu I wojny światowej (Piła-Leszków), ze zbiorów: Instytut Geografii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, za portalem: <http://igrek.amzp.pl/>

analizy tych przypadków, odnoszącej się m.in. do kwestii ich dostępności. Istotne, by w ich przypadku rozróżnić pomniki i upamiętnienia symboliczne od faktycznych miejsc pochówku (przy założeniu, że część z nich uda się jednoznacznie zakwalifikować dopiero na etapie prac archiwalnych lub archeologicznych).

W poszukiwaniach warto wspierać się ogólnodostępnymi narzędziami, zwłaszcza internetowymi. Na pierwszym miejscu są przede wszystkim wyszukiwarki cmentarne. Tworzą je zarządcy cmentarzy, parafie, samorządy lub prywatne firmy. Dzięki szerokiemu udostępnieniu w postaci witryn online ułatwiają one wyszukiwanie potencjalnie interesujących grobów.

Nie można nie wspomnieć o tematycznych portalach historycznych, na których również można odnaleźć dużo informacji o grobach wojennych. W tym zakresie przydatne są także portale zagraniczne, głównie te poświęcone ofiarom konfliktów zbrojnych, zawierające wiele ciekawych, nigdzie indziej niedostępnych informacji.

Istotnych wskazówek mogą nam dostarczyć miejscowi historycy, pasjonaci historii lokalnej, a także pracownicy muzeów regionalnych, izb pamięci, lokalnych bibliotek lub domów kultury, jak również właściwy miejscowo konserwator zabytków. Często różne instytucje kultury współpracują ze stroną społeczną, która bierze na siebie zadanie wykonania

Zagraniczne bazy internetowe zawierające dane o ofiarach wojen:

- » brytyjska: <https://www.cwgc.org/>
- » rosyjska: <https://pamyat-naroda.ru/>
- » austriacka: <http://des.genealogy.net/>
- » niemiecka: <http://des.genealogy.net/>
- » niemiecka: <https://collections.arolsen-archives.org/>
- » włoska: <https://www.difesa.it/>
- » nowozelandzka: <https://www.nzwar-graves.org.nz/>

autorskiej bazy wiedzy lub portalu internetowego poświęconego lokalnej/regionalnej historii.

W ramach tego typu stron możemy odnaleźć wiele ciekawych źródeł, w tym np. stare zdjęcia interesujących nas obiektów. Przydatna jest tu zwłaszcza baza prowadzona przez **Narodowy Instytut Dziedzictwa**, będąca cyfrowym odpowiednikiem rejestru zabytków (tworzonego przez poszczególne wojewódzkie urzędy ochrony zabytków) – <https://zabytek.pl/pl>.

Pozyskaną w ten sposób wiedzę warto następnie zestawić z informacjami udostępnionymi na stronach geoportalowych (zarówno z poziomu gminy lub powiatu, jak i na portalu ogólnokrajowym <https://mapy.geoportal.gov.pl/>). Dzięki różnego rodzaju opcjom przez nie ofero-

wanym, w tym możliwości wyświetlenia map archiwalnych, istnieje spora szansa na dokładniejsze wytypowanie ciekawych obiektów i miejsc. Co istotne, równocześnie możemy pozyskać przydatne informacje lokalizacyjne oraz wskazówki dotyczące dotarcia do nich (np. dzięki zaznaczeniu przebiegu dróg publicznych czy szlaków pieszych).

W przypadku braku źródeł pisanych pozostaje nam bezpośredni kontakt z zarządcą cmentarza, do którego telefon kontaktowy jest najczęściej podany w regulaminie cmentarza.

Spośród wielu portali internetowych należy wskazać jeden szczególnie istotny, a mianowicie

Właściciele działek, na których położone są groby i cmentarze wojenne w Wielkopolsce:

- » Skarb Państwa (reprezentowany przez starostę powiatowego lub wojewodę);
- » samorząd;
- » związek wyznaniowy;
- » osoba fizyczna;
- » inne podmioty (np. Lasy Państwowe, jednostka wojskowa, muzeum).

Wielkopolskie		KARTA CMENTARZA	
1. Miejscowość	2. Nazwa cmentarza (im. nazwa własna)	3. Nazwa kościoła parafialnego	4. Data i sposób utworzenia
5. Dział	6. Cmentarz dawny	7. Cmentarz nowy (do 1918 r.)	8. Data założenia
9. Adres cmentarza	10. Powierzchnia w m ²	11. Powierzchnia w m ²	12. Powierzchnia w m ²
13. Stan cmentarza	14. Liczba grobów wojennych	15. Liczba grobów cywilnych	16. Liczba grobów innych
17. Uwagi	18. Uwagi	19. Uwagi	20. Uwagi

Fragment karty zabytku dla cmentarza rzymskokatolickiego w Rogoźnie wraz z dołączonym zdjęciem grobu wojennego zbiorowego powstańców wielkopolskich 1918/1919 r., za: <https://zabytek.pl/>

Szukaj w Archiwach (<https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/>). Jest to elektroniczna forma katalogu obejmującego dokumentację, będącą w posiadaniu różnego typu archiwów w Polsce, w tym głównie poszczególnych archiwów państwowych, jak i części archiwów kościelnych. Ogromnym jego atutem jest spory, nieustannie rozbudowywany zasób dokumentów w postaci cyfrowej. Wśród wielu zeskanowanych jednostek archiwalnych możemy natrafić na te dotyczące grobownictwa wojennego. Ponadto osobną, bardzo dużą i niezwykle przydatną jego część stanowią skany dokumentów urzędów stanu

cywilnego z obszaru całej Polski, dzięki którym można odnaleźć wiele aktów zgonu żołnierzy, powstańców lub cywilnych ofiar wojen i powstań. Swobodny i niczym nieograniczony dostęp do tych materiałów w niesamowity sposób ułatwia poszukiwania zarówno archiwalnych ewidencji grobów wojennych, informacji o wydarzeniach związanych z tymi obiektami, jak również – a może przede wszystkim – danych osób w nich pochowanych. Umożliwia to m.in. weryfikację błędów i uzupełnienie brakujących informacji w inskrypcjach nagrobnych.

Ostatnim krokiem w typowaniu jest wskazanie **właściciela terenu**. Zazwyczaj są to samorządy lub parafie rzymskokatolickie. Czasami funkcję opiekuna miejsca sprawują fundacje, stowarzyszenia, a niekiedy nawet podmioty zagraniczne. Musimy się zatem liczyć z różnymi formami własności, które niekiedy stanowią utrudnienie w dostępie do samego obiektu.

Posiadając tak zgromadzoną wiedzę, możemy wskazać potencjalne ryzyka w dotarciu do poszczególnych obiektów (w postaci m.in.: braku drogi dojazdowej, konieczności posiadania specjalnej przepustki na wstęp na

dany teren, ograniczeń związanych z pracami sezonowymi, jak np. wyrąb lasu). Należy przy tym uwzględnić także zmiany kształtu lub formy upamiętniania, wynikające z nieautoryzowanych lub samowolnych działań remontowo-budowlanych, jak również modyfikacje nazewnictwa obiektu, nie zawsze odnoszące się do jego wojennego statusu (jak np. „pomnik ofiar bombardowania”, będący w praktyce zbiorowym grobem wojennym ofiar nalotu z września 1939 r.). W końcu musimy brać pod uwagę także zmianę granic działek cmentarnych, nazw ulic i miejscowości, co czasami mocno utrudnia ten etap prac.

Granice cmentarza w Lipce: historyczne (linia przerywana zielona) oraz obecne (linia różowa ciągła), opracowane własne za: Lipka – System Informacji Publicznej, <https://lipka.e-mapa.net/>

3.3. POSZUKIWANIA TERENOWE

Kluczowym krokiem w tworzeniu własnej ewidencji grobów i cmentarzy wojennych jest przełamanie największego związanego z tym tabu i – po prostu – wyjście z biura.

Działanie to należy najpierw dobrze zaplanować.

Informacje o potencjalnie interesujących obiektach powinniśmy w pierwszym rzędzie skatalogować. Takie postępowanie pozwala na wychwycenie ewentualnych błędów w postaci np. zdublowanych obiektów (tj. występujących pod różnymi nazwami). Pracę w tym zakresie ułatwia też pogrupowanie ich pod kątem położenia geograficznego, głównie poprzez proste naniesienie na mapę.

Posiadając choćby przybliżone współrzędne GPS obiektów, można dokładnie obliczyć trasę przejazdową, oszacować czas pracy i łączne koszty wyjazdu. Dlatego też nawet przybliżona informacja lokalizacyjna jest w tym przypadku cenna.

Decydując się na wyjazd w teren, należy wziąć pod uwagę zmienne warunki otoczenia, w jakim przyjdzie nam pracować. Mowa tu nie tylko o samym dotarciu do obiektu, czyli wyznaczeniu trasy, określeniu dróg dojazdowych i ewentualnych przeszkód terenowych (np. w postaci odseparowania starych, nieczynnych cmentarzy ewangelickich od dróg publicznych). Należy mieć

PODPOWIEDŹ

Jeśli interesuje nas konkretny obiekt, będąc na cmentarzu, możemy:

- » zacząć poszukiwania od miejsc szczególnych, takich jak główna alejka, okolice krzyża w centrum cmentarza, przy ołtarzu lub kaplicy;
- » zwrócić uwagę na nietypowe oznakowanie, jak wyróżniający się kształt grobów, stare charakterystyczne elementy nagrobne (betonowe pomniki, żeliwne krzyże), unikalne wyobrażenia figuratywne (np. hełm).

też na względzie kwestie bardzo prozaiczne, jak np. nieprzewidywalne warunki pogodowe czy terenowe (przykładowo późną jesienią możemy spodziewać się obfitych opadów deszczu lub nawet śniegu, a wczesną wiosną roztopów, nierzadko zmieniających zwykłe pola w teren podbagniony). Istotny jest również dobrze dobrany strój, jak i podstawowy sprzęt do wypraw w teren (typu obuwie trekkingowe, kurtka przeciwdeszczowa, termos itp.).

Nie możemy zapominać o takich fundamentalnych działaniach, jak sprawdzenie prognozy pogody czy ustalenie alternatywnych dróg dotarcia do interesującego nas obiektu (zwłaszcza

Zespół grobów ofiar terroru niemieckiego z okresu II wojny światowej w Wypalankach, obszar Wielkopolskiego Parku Narodowego, Dębienko w gm. Stęszew

gdy jest on ulokowany z dala od zabudowań mieszkalnych). Wszystkie te informacje mogą się bowiem złożyć na nasz ostateczny sukces lub porażkę.

Podjmując się znalezienia grobu wojennego w terenie i nie posiadając wiedzy o dokładnym jego położeniu, należy podejść do sprawy pragmatycznie. W przypadku cmentarzy, niezależnie czy czynnych, czy też nie, najważniejsze jest metodyczne przeszukanie całego interesującego nas obszaru. Nierzadko wiąże się to ze żmudnym pokonywaniem cmentarza od jednego jego końca do drugiego, sektor po sektorze, alejka po alejce, a czasami wręcz rząd po rządzie. Musimy być przy tym gotowi zarówno na przeciskanie się między ciasno wybudowanymi nagrobkami, jak i na

Groby ofiar terroru niemieckiego z okresu II wojny światowej w Lasach Rożnowskich w gm. Oborniki – lokalizacja naniesiona na mapę hydrograficzną, za: <https://mapy.geoportal.gov.pl/>

pokonywanie dużych dystansów (nierzadko sumujących się w kilkukilometrową trasę). W trakcie tej wędrowki warto odczytywać po kolei wszystkie inskrypcje na mijanych grobach. Dzięki temu nie tylko możemy odnaleźć ten jeden interesujący nas grób, ale wychwycić także inne obiekty, jak choćby nagrobki weteranów powstań narodowych, miejsca pochówku osób szczególnie zasłużonych dla lokalnej społeczności (a czasem nawet dla kraju), jak i mogiły osób uhonorowanych najwyższymi odznaczeniami państwowymi. Takie działanie sprawdza się zawsze i często jest najbardziej efektywną, choć czasochłonną metodą pracy terenowej.

W pracach poszukiwawczych należy też uwzględnić inne możliwe trudności. Wiele grobów z okresów wojen lub powstań naro-

dowych zostało urządzonych dekady temu i upływ czasu mocno odcisnął swoje piętno na nich. Takie obiekty mogą być – i bardzo często są – zniszczone, mają wywrócone lub popękane tablice inskrypcyjne, połamane krzyże albo uszkodzone płyty wierzchnie, a nawet ramy i fundamenty nagrobka. Zdarza się, że żeby ustalić, kto w danym miejscu został pochowany, należy oczyścić grób z porastającej go gęsto roślinności, mchu i porostów. Bywa, że główna część nagrobka jest wywrócona i konieczne jest jej podniesienie lub odwrócenie celem odczytania tablicy z inskrypcją.

W końcu też nawet najdogłębniej przeprowadzone typowanie może nie przygotować nas na zmiany, jakie zostały wykonane na grobie przez osoby trzecie, działające nierzadko w dobrej wierze, lecz bez zezwolenia

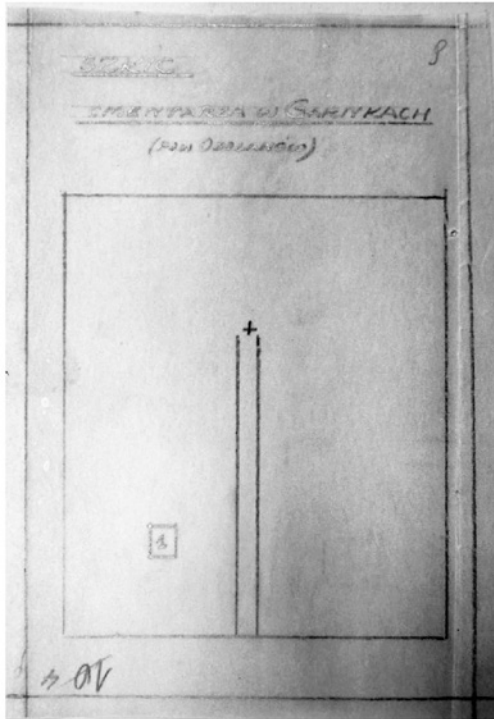
Groby indywidualne na Cmentarzu Wojskowym w Kaliszu na Majkowie (ul. Żołnierska)

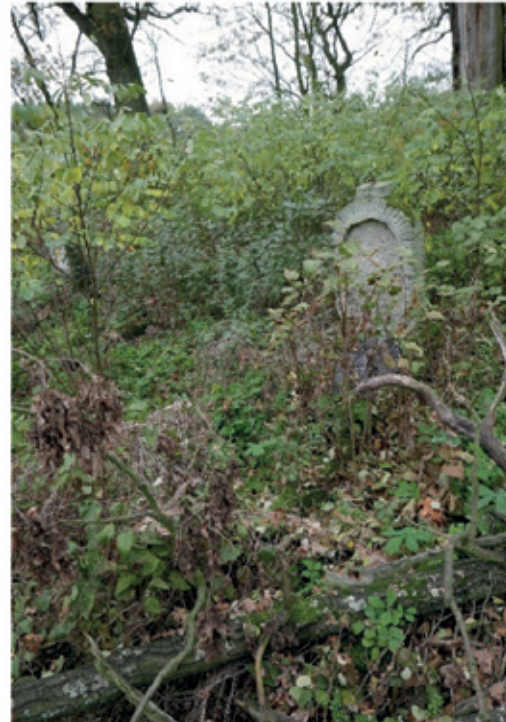
Domniemany leśny grób wojenny w Sowińcu w gm. Mosina

stosownych organów administracji. Samowolne przebudowywanie grobów, w tym dokonywanie zmian w treści inskrypcji nagrobnych, cały czas jest powszechnym zjawiskiem. Ta kwestia, jak i zagadnienia omówione wcześniej, sprawiają, że praca w terenie stanowi duże wyzwanie.

Zdarza się też, że poszukiwania na uprzednio wytypowanym miejscu kończą się fiaskiem. Mamy wtedy dwie możliwości – albo

Grób Michael Eckerta na planie sytuacyjnym cmentarza w Garkach, Archiwum Państwowe w Kaliszu, Starostwo Powiatowe Odolanów, sygn. 81 (k. 9)

Grób Michaela Eckerta, żołnierza niemieckiego z I wojny światowej, położony na nieczynnym cmentarzu ewangelickim w Garkach w gm. Odolanów

powrócić do biura i poszukać nowych informacji w interesującym nas zakresie, albo po prostu szukać dalej. Warto na przykład podjechać pod miejscowy kościół, ponieważ w wielu regionach zasłużonych mieszkańców danej społeczności nie chowano na cmentarzach, a właśnie na terenach przykościelnych, tym samym nadając ich grobom specjalną rangę. Inną formą działań jest „zasięgnięcie języka”. Wędrując przez cmentarz lub przechodząc przez wieś, warto podpytać przypadkowo napotkane osoby o poszukiwany przez nas obiekt. W takim przypadku ogromną pomocą mogą okazać się grabarze, kościelni lub leśnicy.

Z kolei w przypadku odnalezienia interesującego nas grobu mamy dwa wyjścia: możemy albo pozyskać jedynie podstawowe informacje w jego temacie (jak np. aktualna fotografia, dane GPS), by następnie pogłębić naszą wiedzę źródłową o nim (zob. 3.4. **Kwerenda**), albo od razu przejść do pomiarów i dokumentacji (zob. 3.5. **Inwentaryzacja**), pracę źródłową realizując na późniejszym etapie.

3.4. POSZUKIWANIA ŹRÓDŁOWE

Uzupełnieniem prac terenowych są poszukiwania w starych dokumentach, czyli **kwerenda źródłowa**. Głównym miejscem jej realizacji są archiwa: rodzinne, państwowe i kościelne. Kwerendę można przeprowadzić samodzielnie lub

Przydatne strony internetowe:

- » <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/>
- » <https://straty.pl/>
- » <https://baza.polonika.pl/>
- » <http://www.basia.famula.pl/>
- » <http://powstancywielkopolscy.pl/>

zlecić ją wykwalifikowanemu pracownikom. W pierwszym przypadku możemy pozyskać wiele interesujących informacji, które następnie wykorzystamy, rozbudowując opisy naszych obiektów. W drugim jedynymi kosztami są czas, a niekiedy także opłaty za wykonanie kopii lub skanów poszczególnych interesujących nas dokumentów. Wybór metody należy do nas w zależności od tego, czy szukamy konkretnego grobu i informacji o pochowanych w nich osobach, czy prowadzimy szeroko zakrojone przeszukiwanie różnych potencjalnie przydatnych jednostek archiwalnych, z których chcemy wyciągnąć maksimum danych. Kwerenda stanowi istotny etap tworzenia ewidencji, ponieważ pozwala doprecyzować wiele kwestii i wyjaśnić sprawy nierozwiązywalne na poziomie analizy dokumentacji urzędowej lub opartej wyłącznie o treść inskrypcji nagrobnych.

Istotne przy tym, aby prowadząc kwerendę źródłową, nie ograniczać się wyłącznie do archiwów działających w naszym terenie (ze względu na rejonizację ich sieci). Wręcz przeciwnie, należy ją zrealizować maksymalnie szeroko.

W kręgu naszego zainteresowania powinien być także Instytut Pamięci Narodowej. W pierwszym kroku nazwiska osób pochowanych możemy sprawdzić w internetowej bazie, prowadzonej pod patronatem IPN – <https://straty.pl/> (przy czym informacje w niej zawarte należy traktować z pewną dozą nieufności, ponieważ nie zawsze zostały one odpowiednio zweryfikowane). W przypadku wątpliwości konieczne jest skierowanie do IPN zapytania pisemnego, co zazwyczaj otwiera nam dostęp do tego, co najcenniejsze, a mianowicie materiałów źródłowych.

Przykład sposobu wykonania fotokopii materiałów źródłowych na stanowisku pracy w archiwum państwowym

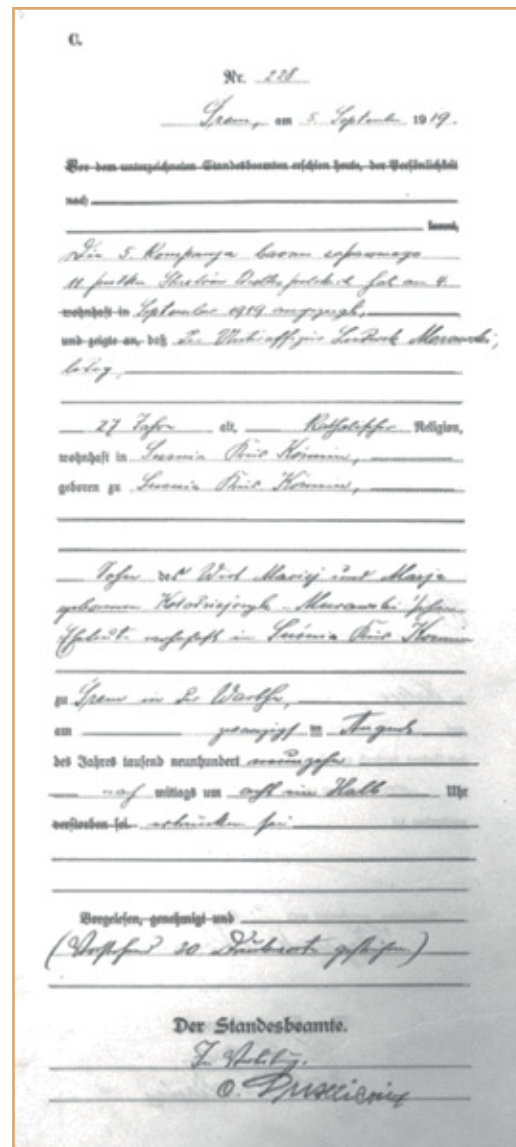
Zaletami przeprowadzenia kwerendy są możliwości:

- » skorygowania danych na tabliczkach nagrobnych (np. błędnych imion i nazwisk, nieprawidłowych dat urodzenia lub śmierci);
- » uzupełnienia danych osobowych osób pochowanych;
- » zidentyfikowania osób o nieustalonej tożsamości;
- » doprecyzowania okoliczności śmierci osób pochowanych w konkretnym grobie;
- » określenia, czy obecna forma pochówku jest pierwotna, czy wtórna;
- » wskazania daty powstania obecnej formy upamiętnienia, jej autora lub fundatora;
- » określenia dat przeprowadzenia większych remontów;
- » rozróżnienia właściwego miejsca pochówku od upamiętnienia symbolicznego;
- » ustalenia granic cmentarza lub układu mogił (jeśli te uległy zatarciu);
- » opisanie pierwotnych założeń architektonicznych oraz późniejszych zmian w kształcie nagrobków.

Przykładów błędnego odczytania danych osobowych istnieje bardzo wiele. Idealnym przykładem dla Wielkopolski jest tzw. kazus „Abadeja”. W listach strat powstania wielkopolskiego 1918/1919 r. pojawia się tajemniczy wpis: Abadej Antoni (uczeń Szkoły Podoficerskiej, zmarły 19.06.1919 r. w Śremie). Mamy tu do czynienia z typowo ludzkim błędem, polegającym na nieprawidłowym odczytaniu ręcznie wykonanego zapisu w dokumencie z okresu międzywojennego. Poprawny zapis nazwiska, tj. Madej Antoni, został wprowadzony do literatury po ponownej analizie dokumentu źródłowego (jakim była jednostka pt. Korespondencja ogólna w sprawach grobów i cmentarzy wojennych [z planami sytuacyjnymi] z zespołu Starostwo Powiatowe w Śremie, sygn. 507, s. 7–8, z zasobów Archiwum Państwowego w Poznaniu).

Interesujące zespoły archiwalne dotyczące grobów i cmentarzy wojennych w Wielkopolsce:

- » Wojewódzki Obywatelski Komitet Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa w Kaliszu (Archiwum Państwowe w Kaliszu);
- » Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Rawiczu (Archiwum Państwowe w Lesznie);
- » Państwowa Inspekcja Budowlana w Śremie (Archiwum Państwowe w Poznaniu);
- » Ewidencja mogił żołnierzy i jeńców pochowanych na cmentarzach w powiecie krotoszyńskim (Muzeum Regionalne w Krotoszynie).

Akt zgonu Ludwika Morawskiego, powstańca wielkopolskiego, pochowanego w Śremie, za: Urząd Stanu Cywilnego Śrem, Archiwum Państwowe w Poznaniu, sygn. 311 (wpis nr 228)

Podobne zapytania możemy wysłać i do innych instytucji, takich jak Wojskowe Biuro Historyczne w Warszawie, Archiwum Straży Granicznej w Szczecinie, Polski Czerwony Krzyż (w tym zwłaszcza Biuro Informacji i Poszukiwań) czy wybrane muzeum regionalne. Taka kwerenda jest zazwyczaj czasochłonna, ale jej owoce nierzadko pozytywnie nas zaskoczą.

3.5. INWENTARYZACJA

W ramach realizowanych prac warto uwzględnić zadanie związane z inwentaryzacją, czyli wykonaniem pomiarów i zdjęć konkretnego grobu. To bardzo ważne działanie, ponieważ rzadko będziemy dysponować pełną dokumentacją

DOBRE PRAKTYKI

- » mierzymy każdy element osobno;
- » zapisujemy pomiary wg jednolitego schematu (np. szerokość × długość × wysokość, zawsze w centymetrach);
- » wprowadzamy dane do ściśle określonej części karty ewidencyjnej.

Wytyczne do wykonywania dokumentacji fotograficznej (dla projektu ewidencji grobów powstańców wielkopolskich)

– należy wykonać następujące zdjęcia:

- » bramy/głównego wejścia na teren cmentarza;
- » regulaminu (wraz z informacją o zarządcy cmentarza);
- » grobu w szerokiej perspektywie (tj. z widocznymi tablicami inskrypcyjnymi sąsiadujących grobów – celem ułatwienia identyfikacji i lokalizacji);
- » grobu z każdej perspektywy (od frontu, z boków, z tyłu);
- » osobno tablicy inskrypcyjnej/napisu – na wprost;
- » osobno tablicy inskrypcyjnej/napisu – makro;
- » każdego elementu składowego grobu/zespołu grobowego (np. dodatkowych tablic informacyjnych, figur, płaskorzeźb, elementów ozdobnych);
- » osobno każdego uszkodzenia/uszczerbku/pęknięcia.

techniczną danego obiektu, a wiedza o jego kształcie i wielkości jest bardzo przydatna przy realizowaniu prac utrzymaniowych i remontów.

Podstawą naszych działań powinno być zawsze wykonanie dokumentacji fotograficznej grobu. Obecnie wykorzystywana technologia pozwala na uzyskanie zdjęć geolokalizowanych, co ułatwia pracę nad ustalaniem dokładnego

usytuowania konkretnego obiektu na mapie. Ponadto z dobrze wykonanych zdjęć można wyczytać wiele dodatkowych – na pierwszy rzut oka nie zawsze widocznych – cech (takich jak np. technika wykonania inskrypcji). W WUW w Poznaniu wypracowaliśmy własną metodologię wykonywania dokumentacji fotograficznej grobów, dzięki czemu dysponujemy pokazną, ale w miarę jednolitą bazą zdjęciową.

Następnym krokiem jest przeprowadzenie pomiarów interesującego nas obiektu. To kolejny, trudny i często niedoceniany, ale ważny etap pracy terenowej. Pozyskanie tego zakresu danych nie tylko ułatwia prace utrzymaniowe (pozwalając na wyliczenie gabarytów naszego obiektu), ale jest także konieczne dla właściwego obliczenia kosztów ewentualnego remontu. Groby wojenne wymagają regularnych prac naprawczych, a wraz z upływem lat konieczne staje się dokonywanie coraz to głębszych ingerencji w ich bryłę. Płyty wierzchnie pękają, krzyże się łamią, metalowe tabliczki nagrobne rdzewieją, napisy blakną lub są wymywane przez wodę. Ich odtworzenie jest oczywiście możliwe, ale wymaga posiadania wiedzy o wymiarach poszczególnych elementów. Wprowadzając obiekt do ewidencji, a już zwłaszcza zakładając dla niego kartę ewidencyjną, warto więc dysponować wykonanymi uprzednio pomiarami.

Kwaterna („Akropol”) powstańców wielkopolskich w Gnieźnie – ujęcie z drona

Metodologii wykonania pomiarów jest wiele i różnią się one w zależności od tego, czy mamy do czynienia z grobem pojedynczym, zespołem grobowym, wyobrażeniem figuratywnym lub dużym pomnikiem, czy też z całym kompleksem w postaci kwatery albo cmentarza. Przykładów technik pomiarowych dla różnych rozwiązań terenowych można szukać w naszej bazie online (<https://www.poznan.uw.gov.pl/groby-wojenne>).

Na koniec kilka ciekawostek. W inwentaryzacji dużych obiektów warto rozważyć użycie drona. Perspektywa spojrzenia z góry może dać nam całkiem nową wiedzę, pozwolić dostrzec niewidoczne z dołu szczegóły, jak

np. nietypowe rozwiązania architektoniczne czy symetryczność układu komunikacyjnego.

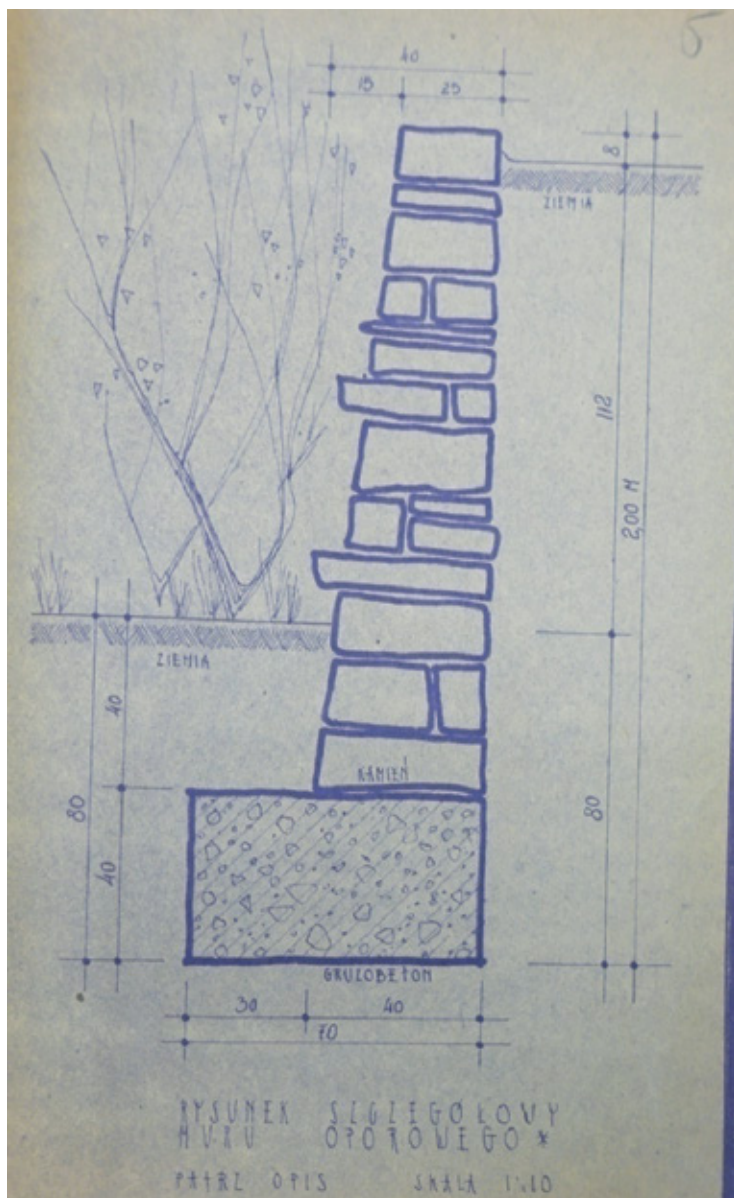
W przypadku wątpliwości dotyczących tego, czy mamy do czynienia z grobem wojennym, możemy pokusić się o przeprowadzenie wstępnych badań rozpoznawczych, np. **georadarowych**, w dalszej kolejności

archeologicznych (związanych np. z określeniem typu pochówku czy przynależności wojskowej pochowanego żołnierza), **antropologicznych** (m.in. badania zachowanych kości celem określenia płci i wieku zmarłego), a nawet **genetycznych**. Wszystkie one mają charakter pogłębiany, a ich celem jest

Inwentaryzacja zakłada posiadanie odpowiedniego sprzętu, którego przykłady prezentujemy poniżej.

1. Futerał 2. Powerbank 3. Aparat fotograficzny 4. Statyw 5. Miarka (krótka) 6. Tracker GPS 7. Miarka (długa) 8. Dalmierz laserowy

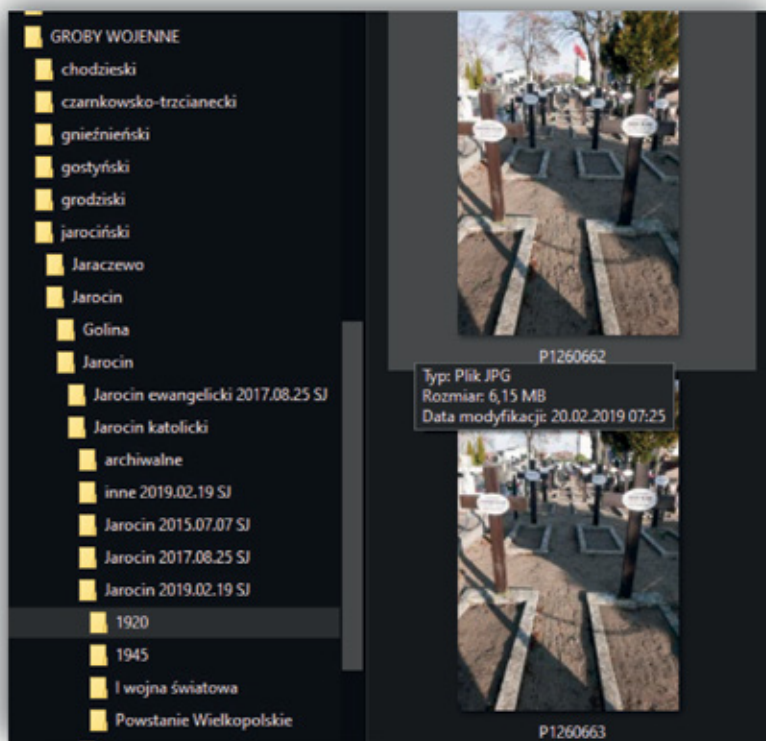
Rysunek techniczny fragmentu bezpośredniego otoczenia grobu wojennego – przykład z Rawicza, Archiwum Państwowe w Lesznie, Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Rawiczu, sygn. 2683 (k. 5)

jednoznaczne rozwianie wątpliwości dotyczących lokalizacji pochówku, jego zasięgu (w przypadku grobów zbiorowych lub masowych), statusu (jako grobu wojennego lub niewojennego), a także dla uzyskania dodatkowych danych, którymi nie dysponujemy ze źródeł pisanych.

3.6. WPIS DO EWIDENCJI

Zwieńczeniem opisanych wyżej prac jest wpis do ewidencji.

W przypadku urzędów wojewódzkich jego dokonanie nie zostało sformalizowane, najczęściej ma charakter czynności materialno-technicznej i jest przeprowadzane zgodnie z obowiązującymi w danym miejscu procedurami wewnętrznymi. W WUW w Poznaniu wpisu dokonuje się niejako automatycznie, przyjmując, że grób spełniający kryteria ustawowe jest obiektem grobownictwa wojennego niezależnie od decyzji czy interpretacji organów administracji publicznej. Ze swej natury mogiła jest więc pod opieką państwa polskiego lub z takiej ochrony nie korzysta, a zajęcie przez właściwy urząd stanowiska

Fragment drzewka folderów w bazie urzędu wojewódzkiego w Poznaniu

w jej sprawie nie jest decyzją, ma charakter deklaracyjny i jedynie poświadcza status obiektu. To niezwykle istotne stwierdzenie, ponieważ na mocy tak zastosowanych przepisów grób nie może zostać zlikwidowany wyłącznie na podstawie braku wpisu do ewidencji wojewódzkiej. Ogranicza to możliwości działania zarządców cmentarzy, którzy na tym polu powinni wykazać się nie tylko czujnością, ale i patriotyzmem.

W WUW w Poznaniu wpisanie obiektu do ewidencji jest obecnie związane z założeniem dla niego indywidualnie wypełnionej karty ewidencyjnej. Jej wzór został wypracowany w 2017 r. przy merytorycznym wsparciu pracowników poznańskiego oddziału IPN. Ma ona charakter unifikujący i każdorazowo jest wypełniana według identycznych założeń, niezależnie od typu opisywanego obiektu. W uzasadnionych przypadkach wybrana karta może być rozbudowana o załączniki, które stanowią jej integralną część

**GRÓB WOJENNY
PRAWNIE CHRONIONY
ZWOLNIONY Z OPŁAT**

Nazwa własna obiektu

Numer ewidencyjny

Miejscowość

Rodzaj obiektu

Zdjęcie obiektu

Położenie

Zarządca cmentarza

Skrócona informacja o pochowanych

Karta ewidencyjna obiektu grobownictwa wojennego		Gmina: WRZEŚNIA	Nr ewidencyjny: 3030054_01_PW
Rodzaj obiektu*	Nazwa obiektu	Miejscowość	
MOGIŁA ZBIOROWA	GRÓB POWSTAŃCÓW WIELKOPOLSKICH	WRZEŚNIA	
Zdjęcie – widok ogóły	Kategoria	powstanie wielkopolskie 1918-1919	
		Adres województwa / powiat / gmina	
		WIELKOPOLSKIE / WRZEŚEŃSKI / WRZEŚNIA	
		ulica / lokalizacja ogólna	
		CMENTARZ FAIRNY ul. Głodzińskiego	
		Wskazówka: parafia / rzymskokatolicka Najświętszej Marysi Panny i św. Stanisława Biskupa Mięcznika w Wrześni / 503003_4 6500 1563	
		Koordinaty, rzędz. / ewent. lokalizacja ogólna	
		Seleno VIII, rząd 1, grób 1 / 52°19'49.83"N 17°33'34.9"E (52.330217, 17.564471)	
		Podane nazwa i podmioty	
		POWSTAŃCY WIELKOPOLSCY (11 osób): Bolecki Maciej, Błotnicki Wacław, Dąbajewski Wacław, Górecki Jan, Franczak, Kozłowski Szymon, Kosiński Stanisław, Lagała Antoni, Misik Sylwester, Nowakowski Jan, Rępała Janusz SYN	
		Data wzniesienia / rekonstrukcja	
		1926 r. / rekonstrukcja 2008 r. /	
		Forma / typ	
		GRÓB WOJENNY	
		Wymiary (dłg., szer., wys.)	
		496 cm x 340 cm x ok. 500 cm	
		Materiał	
		Cement, marmur	

Karta* ewidencyjna grobu wojennego dla województwa wielkopolskiego wraz z opisem
* Gramatura papieru 200 g

(w postaci np. imiennej listy pochowanych w przypadku kwatery lub cmentarza wojennego). Co istotne, każda karta ma swój unikalny numer identyfikacyjny (oparty o TERYT, czyli numer z rejestru urzędowego podziału terytorialnego Polski, prowadzonego przez Główny Urząd Statystyczny).

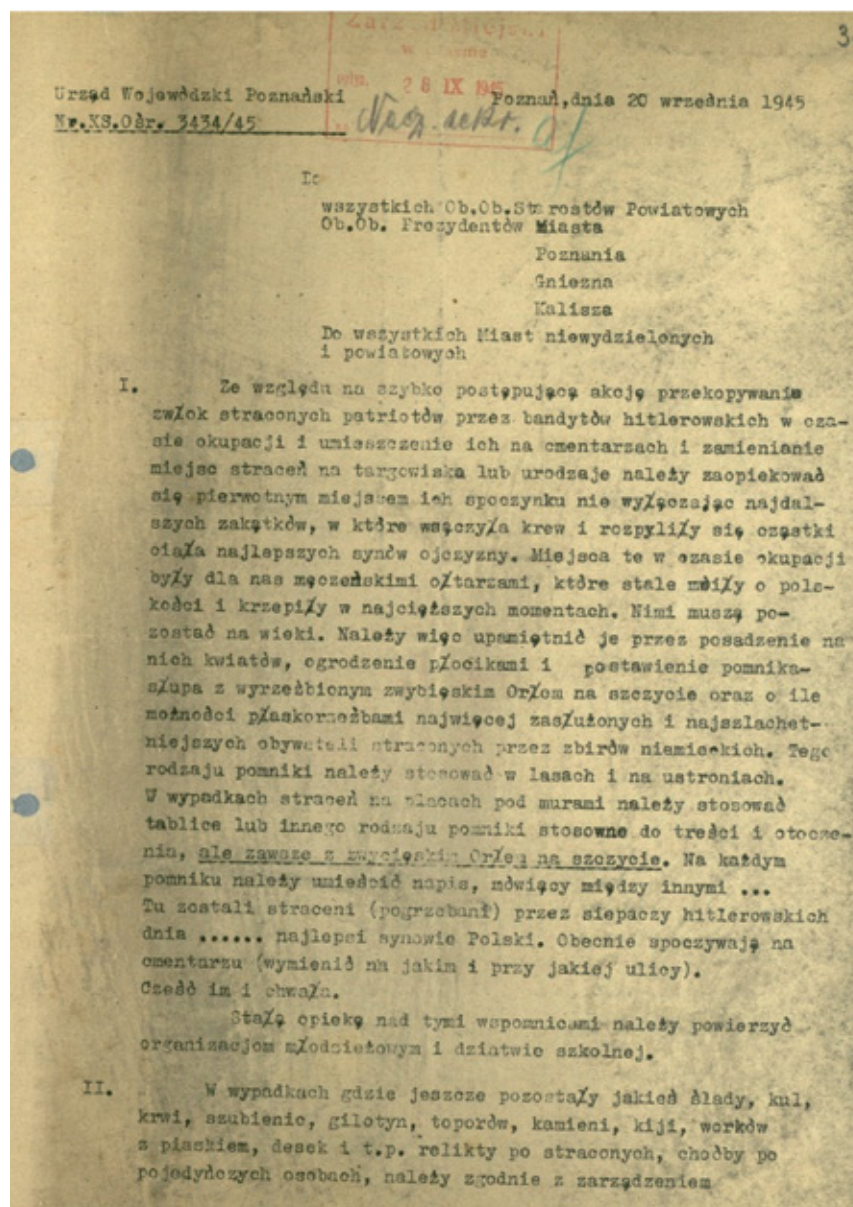
Karty w formie papierowej są następnie grupowane według ich położenia (kolejno w ramach miejscowości, gminy, a na koniec powiatu). Dzięki takiemu podziałowi dużo łatwiej jest nam następnie dotrzeć do informacji dotyczących konkretnych obiektów. Równolegle karty w postaci

plików w formacie pdf są publikowane w wersji elektronicznej w internetowej bazie (<https://www.poznan.uw.gov.pl/groby-wojenne>).

3.7. UTRZYMANIE I POPULARYZACJA

Największym wrogiem grobów jest niepamięć. Wpisanie obiektu do ewidencji nie powinno więc być zakończeniem naszych działań na tym polu.

Warto zadbać o to, aby adnotacja o wojennym statusie grobu znalazła się w księdze cmentarnej. Pozwoli to zachować obiekt na przyszłość bez obaw o jego likwidację, choćby ze względu na brak opłat pokładnych. Sam nagrobek można też wyróżnić, ustawiając w jego pobliżu odpowiednie oznakowanie bądź zamieszczając w ramach inskrypcji nagrobnej

Fragment wytycznych z 1945 r. dot. objęcia opieką grobów ofiar II wojny światowej, Archiwum Państwowe w Lesznie, Akta miasta Leszno, sygn. 2878 (k. 30)

dopisek „grób wojenny” (co praktykujemy w województwie wielkopolskim). Tego typu oznakowanie jest szczególnie ważne w przypadku przeprowadzenia ekshumacji, aby odróżnić pierwotne miejsce pochówku (często zachowane symbolicznie) od tego docelowego, właściwego.

Obiekt objęty ochroną ze względu na swój status grobu/cmentarza wojennego może też być obiektem zabytkowym. Warto więc zawsze upewnić się, czy figuruje on w rejestrze zabytków, ewentualnie czy został wpisany do gminnej ewidencji zabytków.

Wojenny status grobu lub cmentarza jest ściśle powiązany z możliwością pozyskania stosownych funduszy na jego utrzymanie i remont. Podstawową formą działania w tym zakresie jest możliwość wystąpienia samorządów, ponoszących kluczową odpowiedzialność w postaci dozoru nad grobami wojennymi, do wojewody celem przekazania dotacji z budżetu państwa polskiego na ich sprzątnięcie, konserwację lub remont. Odbywa się to na mocy dwustronnego porozumienia (np. wojewoda – gmina), z zastrzeżeniem ustawowych kompetencji innych organów (jak IPN czy konserwator zabytków).

Od kilku lat istnieje możliwość uzyskania dotacji również od Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. O to wsparcie mogą

się ubiegać nie tylko samorzady, ale i organizacje pozarządowe. Odbywa się to na mocy jednego z kilku programów ministerialnych, a informacji o nich należy szukać na stronie internetowej MKiDN (<https://www.gov.pl/web/kultura/programy-i-projekty>). Należy przy tym podkreślić, że zgodnie z zapisami ustawowymi taka forma opieki wymaga osobnego, dodatkowego zezwolenia od właściwego terytorialnie wojewody.

Opiekując się grobami wojennymi, zawsze warto zadbać o promocję tego zadania w lokalnej społeczności, podtrzymując tym samym miejscową tradycję, ucząc młode pokolenia patriotyzmu. Może to polegać na:

- » publikowaniu artykułów historycznych (np. rocznicowych w lokalnych biuletynach i na samorządowych stronach internetowych oraz w mediach społecznościowych);
- » dotarciu do członków rodzin (np. bezpośrednich potomków) osób pochowanych w konkretnym grobie wojennym;
- » wydaniu broszury poświęconej wydarzeniom związanym z danym obiektem lub pochowanymi w nim osobami;
- » ustanowieniu społecznych opiekunów (np. lokalne szkoły);
- » organizowaniu jednorazowych lub cyklicznych wydarzeń (np. biegu na

W przypadku ekshumacji i wybudowania nowej formy upamiętnienia na grobie wojennym warto zadbać o odpowiednią oprawę takiego wydarzenia poprzez:

- » wystawienie warty honorowej (złożonej z żołnierzy pobliskiej jednostki wojskowej lub WOT-u oraz harcerzy);
- » zadbanie o obecność pocztów sztandarowych (szkolnych, OSP, organizacji gminnych);
- » wywieszenie flagi narodowej;
- » zaproszenie znamienitych gości szczebla lokalnego i regionalnego (np. posłów i senatorów, przedstawicieli władz regionalnych, dowódcy jednostki wojskowej, biskupa, miejscowego proboszcza lub przełożonego związku wyznaniowego, reprezentanta IPN);
- » zaproszenie przedstawicieli lokalnych i regionalnych organizacji historycznych;
- » zadbanie o oprawę artystyczną i medialną;
- » zadbanie o promocję wydarzenia (zarówno przed, jak i po uroczystościach).

Przykład jednorazowego działania o charakterze upamiętniającym – proporzyczki na grobach powstańców wielkopolskich w Inowrocławiu (2020 r.)

orientację, gry miejskiej, uroczystości z okazji świąt państwowych, rekonstrukcji historycznej);

- » regularnym składaniu wieńców i zapalaniu zniczy.

3.8. AKTUALIZACJA

Prowadzenie ewidencji jest nierozdzielnie związane z wytwarzaniem dokumentacji, głównie remontowej i finansowej. Groby zmieniają z czasem swój kształt, wielkość, a przede wszystkim modyfikacjom podlegają wygląd i treść napisów. Stąd też bardzo ważna w skutecznym realizowaniu zadań opieki nad grobami i cmentarzami wojennymi jest

systematyczna i konsekwentna aktualizacja posiadanych przez nas danych.

W przypadku każdego grobu wojennego warto też dysponować dokładnym spisem osób w nim pochowanych, jak również dokonywać aktualizacji tych danych za każdym razem, gdy pozyskamy nowe informacje. To samo dotyczy samych obiektów grobowych, informacji o ich historycznym kształcie i zachodzących na nich zmianach. W tym zakresie należy pamiętać o stosownych działaniach w sytuacji przeprowadzenia remontu, rewitalizacji lub przebudowy części bądź też całości obiektu. W przypadku, kiedy zadanie tego typu jest realizowane przez podmiot

(2015 r.)

(2021 r.)

(2022 r.)

Grób Józefa Borowskiego z 1863 r. w Stawiszynie – przykład zmian zachodzących na przestrzeni lat

zewnątrzny, warto, żeby kopia dokumentacji została przekazana do urzędu gminy.

Uwzględniając specyfikę omawianego zadania, warto założyć **digitalizację** posiadanej dokumentacji i przechowywanie jej równoległe w postaci skanów na serwerach komputerowych. Dotyczy to i dokumentów wytwarzanych w ramach bieżącej działalności urzędu, i tych o charakterze archiwalnym. W WUW w Poznaniu przyjęliśmy stosowne rozwiązania w tym zakresie, a zarówno bieżąca, jak i archiwalna dokumentacja jest przez nas systematycznie skanowana (dla typowych potrzeb urzędowych w tym zakresie wystarczy standardowy skaner, oferujący pracę w rozdzielczości 300 dpi). Działania te wspomagamy, wykonując fotokopie dokumentów przechowywanych w archiwach państwowych (w szczególnych sytuacjach wspierając je o wykonane na zlecenie skany). Tak pozyskany zasób przechowujemy na urzędowych wirtualnych dyskach wspólnych, co gwarantuje szeroki dostęp wszystkich pracowników do całej bazy.

Na koniec warto podkreślić wartość regularnych kontroli jako kolejnego elementu wsparcia, realizowanego przez właściwe instytucje i zapewniającego prawidłowe wykonywanie zadań.

DEFINICJE

za: *Słownik Języka Polskiego PWN*,
<https://sjp.pwn.pl/>:

– rewitalizacja

1. «odbudowa zniszczonych budynków lub dzielnic miasta»
2. «przywrócenie młodego wyglądu za pomocą zabiegów kosmetycznych»

– konserwacja

1. «zabiegi mające na celu utrzymanie czegoś w dobrym stanie»

– restauracja

1. «odnowienie zabytków lub dzieł sztuki»

za: *Narodowy Instytut Dziedzictwa*,
<https://samorząd.nid.pl/>:

– remont

1. «rodzaj robót budowlanych przy zabytku nieruchomym, których celem jest odtworzenie stanu pierwotnego»

DOBRE PRAKTYKI

- » regularne działania zgodne z zaleceniami konserwatorskimi (dla jak najdłuższego utrzymania prawidłowego stanu obiektu);
- » bieżąca aktualizacja kart ewidencyjnych, w tym zwłaszcza zamieszczanie informacji o remontach, aktualnych zdjęć oraz zaktualizowanych danych osób pochowanych;
- » przekazywanie stosownych informacji o stanie grobów do właściwych instytucji;
- » wydzielenie puli środków na utrzymanie i drobne naprawy obiektów grobownictwa wojennego;
- » regularne wnioskowanie do wojewody/MKiDN o środki na utrzymanie i remonty;
- » podjęcie współpracy z zarządcami cmentarzy/właścicielami terenu;
- » interwencje u zarządcy cmentarza na wypadek pozyskania informacji o braku wniesienia opłat cmentarnych lub na wypadek aktu wandalizmu;
- » w przypadku powtarzających się dewastacji – podjęcie współpracy z policją/strażą miejską celem zwiększenia liczby patroli w tym rejonie, ewentualnie zainstalowania fotopułapki;
- » zapewnienie ciągłości opieki nad grobami na wypadek zmian kadrowych w urzędzie, poprzez podnoszenie kwalifikacji pracowników odpowiadających za groby wojenne, specjalistyczne szkolenia, szkolenia okresowe, „wizyty studyjne” w innych gminach/miastach, udział w konferencjach specjalistycznych, np. archiwistycznych, dotyczących opracowywania źródeł historycznych itp.;
- » wprowadzenie informacji o ochronie państwowej określonych grobów w przypadku powstania wyszukiwarki cmentarnej online;
- » zaplanowanie regularnych kontroli;
- » przygotowanie planu wieloletnich działań (np. okresowych prac konserwacyjnych), bieżącego utrzymania i sezonowych remontów, w tym zwłaszcza dbałość o zieleni (np. drzewostan) otaczającą obiekt;
- » przygotowanie scenariuszy działań na wypadek wydarzeń losowych (np. uszkodzenie w wyniku katastrofy naturalnej).

ROZDZIAŁ IV

**DZIAŁALNOŚĆ
WUW
W POZNANIU**

DZIAŁALNOŚĆ WUW W POZNANIU

Pierwsze próby stworzenia ewidencji na poziomie urzędu wojewódzkiego w Poznaniu przypadły na końcówkę lat 70., a kolejne zostały podjęte w latach 80. i 90. Z tych czasów pochodzą tekturowe karty ewidencyjne z przyklejonym czarno-białym zdjęciem obiektu i krótkim opisem historycznym, najczęściej sporządzonym na maszynie lub ręcznie. Poza jednolitym wzorem kart trudno jednak doszukać się jakiejś głębszej metodologii działań.

Z akt archiwalnych wynika, że co jakiś czas z urzędu wojewódzkiego lub za jego pośrednictwem na prośbę władz w Warszawie wysyłano do jednostek samorządu terytorialnego prośby o sporządzenie listy grobów wojennych zlokalizowanych na terenie poszczególnych gmin. Niektóre z samorządów z należytą starannością podchodziły do zleconego zadania, ale większość nie udzielała odpowiedzi lub informowała, iż nic im nie wiadomo o takich obiektach. Zapewne pracownicy ówczesne-

go urzędu wojewódzkiego również sami na własną rękę czynili starania w poszukiwaniu grobów wojennych w terenie, jednakże skala była o wiele mniejsza niż dziś. Niemniej po tym okresie pozostało nam w spadku bogate archiwum zakładowe, które wniosło cenny wkład w późniejsze działania WUW w Poznaniu.

Zmiany w zakresie poszukiwania obiektów grobownictwa wojennego zaszły po roku 2000. Z tego okresu pochodzi co prawda śladowa ilość kart ewidencyjnych, jednakże archiwum WUW w Poznaniu wzbogacone zostało niezliczoną ilością materiałów historycznych, opracowań naukowych, publikacji dotyczących interesującego nas zagadnienia. Na szeroką skalę wykorzystano takie możliwości techniczne, jak skanery, które pozwalały na zdeponowanie materiałów na dyskach komputerowych. Mimo ogromnego widocznego zaangażowania w zbieranie dokumentów nie udało się w tym czasie sporządzić zbiorczych wykazów miejsc pochówku dla poszczególnych epok historycznych lub były one szczątkowe. Należy jednak podkreślić, że pracownicy WUW zaangażowali się w ciekawe projekty, takie jak ewidencja osób pochowanych na cmentarzach na stokach poznańskiej Cytadeli czy też w przygotowanie bardzo ważnej publikacji prof. Wiesława Olszewskiego o stratach wojennych powstania 1918/1919. Co ciekawsze, z tego okresu pochodzą również pierwsze kompleksowe próby prowadzenia poszerzonej ewidencji miejsc spoczynku żołnierzy Armii Czerwonej.

Od 2017 roku możemy mówić o prawdziwym przełomie w dziedzinie tworzenia ewidencji grobów i cmentarzy wojennych w WUW w Poznaniu. Należy podkreślić, iż idea, która

dała początek systematycznej pracy nad sporządzeniem pełnej listy grobów, był pomysł ewidencji wszystkich miejsc spoczynku poległych i zmarłych insurgentów 1918–1919, który to zrodził się na półtora roku przed setną rocznicą wybuchu zwycięskiego powstania wielkopolskiego.

Na przestrzeni pięciu lat w WUW w Poznaniu zostały zrealizowane cztery wielkie projekty ewidencyjne polegające na przygotowaniu pełnego spisu grobów wojennych z następujących okresów historycznych: powstania wielkopolskiego 1918–1919, wojny o granice Rzeczypospolitej 1918–1921, powstania styczniowego 1863–1864 oraz okresu komunizmu (tj. po 1945 r.). Podjęty wówczas wysiłek polegał na rzetelnym i pełnym opisanie każdego obiektu grobowego spełniającego kryteria ustawy o grobach i cmentarzach wojennych, czego efektem jest unikalny zbiór kart ewidencyjnych.

Warto nieco pochylić się nad poszczególnymi etapami naszej pracy, która przyniosła tak wymierne efekty.

W pierwszej kolejności podjęliśmy decyzję o przeprowadzeniu badań nad stratami osobowymi związanymi z powstaniem wielkopolskim. Na szczęście mogliśmy oprzeć się w tym przypadku na bogatej literaturze. Pierwszym i nadrzędnym celem w czasie tworzenia

ewidencji grobów wojennych było przygotowanie jak najpełniejszej listy potencjalnych miejscowości, gdzie mogą być zlokalizowane interesujące nas obiekty. Oparliśmy się głównie na publikacji prof. Wiesława Olszewskiego pt: *Lista strat powstania wielkopolskiego od 27.12.1918 r. do 8.03.1920 r.*, uzupełniając ją o ustalenia Tadeusza Jabłońskiego z książki pt: *Lista strat powstania wielkopolskiego 1918/1919*. Analiza powyższych pozycji pozwoliła na stworzenie bezprecedensowej listy potencjalnych lokalizacji grobów poległych i zmarłych powstańców. Najczęściej zostały one zlokalizowane w obrębie cmentarzy parafialnych lub komunalnych, rzadziej poza ich obrębem. Dla każdego obiektu wykonaliśmy dokumentację fotograficzną oraz techniczną polegającą m.in. na dokonaniu podstawowych pomiarów i oceny stanu zachowania. W ten sposób powstała pierwsza pełna ewidencja mogił powstańczych z lat 1918–1920.

Zdobyta w pracy nad pierwszym projektem wiedza została przez nas wykorzystana, a w toku postępujących prac także znacznie poszerzona, przy kolejnym ambitnym zadaniu postawionym nam przez ówczesnego dyrektora w zakresie odnalezienia miejsc spoczynku żołnierzy poległych i zmarłych w wyniku działań wojennych związanych z walką o ustanowienie granic Rzeczypospolitej Polskiej. Mowa

tu głównie o żołnierzach walczących w wojnie polsko-bolszewickiej, ale również w powstaniach śląskich. Dla omawianego okresu w literaturze funkcjonuje *Lista strat wojska polskiego. Polegli i zmarli w wojnach w latach 1918–1920*, przygotowana przez Wojskowe Biuro Historyczne w Warszawie. Jest to jednak pozycja, w której odnotowano straty osobowe bez podania miejsc pochówku. Analogiczną listę jak przy powstaniu wielkopolskim musieliśmy sporządzić zatem samodzielnie. Przeprowadziliśmy bardzo szeroką kwerendę w archiwach państwowych (w Poznaniu, Gnieźnie, Koninie, Pile, Lesznie, Kaliszu). Okazało się wówczas, że zdeponowane tam liczne dokumenty przejęte od instytucji państwowych działających w latach 20. i 30. XX w. zawierają bogate w informacje wykazy zmarłych żołnierzy wraz ze wskazaniem miejsc ich pochówku. Im bardziej wnikliwa kwerenda, tym więcej dokumentów udawało się nam odnaleźć, nawet z czasów późniejszych, kiedy to przeprowadzano liczne kontrole stanu zachowania tych obiektów. Co więcej, poza grobami z okresu wojny polsko-bolszewickiej, udało nam się ustalić kilka grobów powstańczych nieujętych w *Liście strat* prof. Olszewskiego. I znów, przygotowana na podstawie archiwaliów lista potencjalnych lokalizacji została przez nas uzupełniona o dane z materiałów pozyskanych w czasie

prac w Wojskowym Biurze Historycznym w Warszawie oraz z publikacji regionalistów i danych z witryn internetowych.

Nieco inaczej stworzyliśmy spis grobów wojennych z okresu powstania styczniowego. Został on oparty w głównej mierze na dotychczas powstałych publikacjach, które warto tu przytoczyć. Pierwsza z nich to swoisty biały kruk, a mianowicie *Pomniki Bojowników o Niepodległość 1794–1863*, wydana w 1929 r. przez Ministerstwo Robót Publicznych. Kolejna ważna pozycja to *Materiały źródłowe do dziejów powstania styczniowego w zasobie Archiwum Państwowego w Kaliszu* wydawnictwa Archiwum Państwowego w Kaliszu. Ostatnia książka – *Powstanie styczniowe. Mogiły i miejsca pamięci*, wydana przez Radę Ochronę Pamięci Walk i Męczeństwa w 2013 r. – to pierwsza próba zebrania w jednym miejscu obiektów grobownictwa wojennego z roku 1863. Zdobyta w ten sposób wiedzę uzupełniliśmy o zapisy ksiąg parafialnych zdeponowanych w archiwach państwowych i kościelnych.

Najtrudniejszym zadaniem okazało się poszukiwanie grobów wojennych z okresu po 1945 r. Powodów takiego stanu rzeczy jest kilka. Po pierwsze brak wcześniejszej ewidencji lub jakichkolwiek prób jej sporządzenia wynikał z tego, że dopiero nowelizacje ustawy o grobach i cmentarzach wojennych z lat 2006

i 2016 objęły ochroną groby osób, które straciły swoje życie w walce z narzuconym ustrojem totalitarnym do dnia 31 lipca 1990 r. W ten sposób status chroniony otrzymały miejsca pochówku Żołnierzy Podziemia Niepodległościowego, straconych więźniów politycznych zakładów karnych Rawicza i Wronek oraz poległych powstańców Poznańskiego Czerwca 1956 r. W tym wypadku w identyfikacji miejsc pochówku najbardziej pomocne okazały się publikacje Instytutu Pamięi Narodowej, ale również liczne periodyki i artykuły dostępne na witrynach internetowych. Zapoznanie się z tak dużą ilością materiału wymagało wiele czasu, ale efekt w postaci listy potencjalnych obiektów był jak najbardziej zadowalający. W tym wypadku należy również wspomnieć o rozlicznych portalach internetowych prowadzonych przez wielkopolskich regionalistów, które potwierdziły nasze dotychczasowe ustalenia, a niejednokrotnie znacząco wzbogaciły naszą ewidencję.

Każdy ze zinwentaryzowanych przez nas obiektów posiada unikalną kartę ewidencyjną, której wzór przygotował jeden z byłych pracowników WUW w Poznaniu. Na pierwszej stronie, poza fotografią, znajdują się podstawowe dane pozwalające zlokalizować nagrobek, zakwalifikować go do konkretnego okresu historycznego, zidentyfikować

budulec. Z kolei na drugiej znajdziemy mapkę lokalizacyjną, krótki opis obiektu, przepisaną inskrypcję, opis historyczny czy też ogólne postulaty konserwatorskie. Przygotowywanie kart ewidencyjnych to jeden z podstawowych aspektów naszej pracy. W WUW w Poznaniu przyjęliśmy zasadę, że karta będzie nie tylko „zarejestrowaniem” obiektu jako grobu wojennego, ale stanie się także przekaznikiem rzetelnej i pełnej informacji, w szczególności o osobach zmarłych i poległych w konfliktach zbrojnych. W związku z tym przy pracy nad kartami korzystamy z materiałów archiwalnych, literatury czy witryn internetowych. Naszym celem jest po pierwsze faktyczne potwierdzenie pochówku, sprawdzenie poprawności zapisu danych osobowych, dat urodzenia i śmierci, a w miarę możliwości przybliżenie historii konkretnego człowieka. Co warto podkreślić, wielokrotnie udawało nam się w wyniku dobrze przeprowadzonej kwerendy przywrócić dane osobowe na dotychczas anonimowych grobach.

Większość urzędów wojewódzkich przygotowuje i przechowuje ewidencję dla celów wewnętrznych. Widząc ogromne zainteresowanie powstaniem wielkopolskim i miejscami spoczynku polskich bohaterów w ogóle, zwróciliśmy się w 2017 r. do ówczesnego wojewody wielkopolskiego o zgodę na uruchomienie

podstrony w ramach witryny internetowej WUW w Poznaniu, gdzie moglibyśmy publikować karty ewidencyjne. Została ona stworzona siłami pracowników z Biura Obsługi i Informatyki WUW w Poznaniu. Poza załączoną kartą ewidencyjną w postaci pliku pdf na stronie widnieją fotografie obiektów, informacja o lokalizacji (gmina, powiat), okresie historycznym, z którego pochodzi obiekt, oraz interaktywna mapka ze znacznikiem wskazującym grób (z dokładnością do 3 metrów). Szukać obiektów można poprzez system filtrów (powiat, gmina, okres historyczny, nazwa obiektu). W chwili obecnej strona zawiera ponad 800 pozycji. Ewidencja jest pełna w zakresie przeprowadzonych przez nas wyżej opisanych projektów. Z kolei od ponad dwóch lat trwa spis grobów wojennych z okresu 1939–1945, a czynione przez nas ustalenia są na bieżąco publikowane na stronie. Na koniec grudnia 2023 r. liczba obiektów drugowojennych kształtowała się na poziomie ponad 440 kart.

Pomysł prowadzenia publicznej bazy danych grobów wojennych wydaje się nad wyraz trafiony. Z zasobu korzystać mogą pasjonaci historii, regionaliści, a nawet genealodzy. O zainteresowaniu świadczą statystyki odwiedzin witryny z roku 2023, które utrzymywały się na średnim poziomie 3000 wejść miesięcznie, w szczytowym momencie w listopadzie

[Powrót do Polityka Społeczna](#)

Groby wojenne

Groby wojenne

Aktualności

Archiwum

Bieżąca działalność

Publikacje

Druki

Groby wojenne

Nazwa Powiat Gmina Okres historyczny

Nazwa	Położenie	Zdjęcie	Karta ewidencyjna
Grób Bolesława Baczyńskiego poległego w walce z żołnierzami niemieckimi, Srebrna Góra	cmentarz parafialny		<input type="button" value="Pobierz"/>
Grób ofiar II wojny światowej, Mieścisko	cmentarz parafialny		<input type="button" value="Pobierz"/>

sięgając ponad 4700 odsłon. Co więcej, nierzadko kontaktują się z nami osoby, których bliscy spoczywają w mogiłach wojennych. Przekazywane przez nich informacje są niezwykle wartościowe i pomagają precyzyjnie ustalić dane o tych zmarłych, o których nie ma żadnych informacji w materiałach archiwalnych.

Na naszej witrynie poza ewidencją można zapoznać się także z aktualnym stanem prawnym dotyczącym grobów wojennych i bieżącą działalnością prowadzoną przez WUW w Poznaniu. Można również pobrać formularze potrzebne do otrzymania i rozliczenia dotacji

wojewody wielkopolskiego na remonty i utrzymanie grobów wojennych.

Witryna w obecnym kształcie jest bardzo przejrzysta, zapoznanie się z opublikowanymi materiałami nie stanowi żadnego problemu, a system wyszukiwania pozwala na zlokalizowanie interesujących nas obiektów. W obecnym kształcie będzie z pewnością funkcjonować przez dłuższy czas, przynajmniej do całkowitego domknięcia projektów ewidencyjnych. Oczywiście nie oznacza to, iż jest ona doskonała. Podczas kongresu poświęconego grobom wojennym zwrócono nam uwagę, że wartością

dodaną byłoby wprowadzenie opcji wyszukiwania danych osobowych, z czym się oczywiście zgadzamy, aczkolwiek obecne możliwości techniczne na to nie pozwalają. Niemniej będziemy stale obserwować zmiany zachodzące w dziedzinie informatyzacji i w miarę możliwości korzystać z dostępnych narzędzi, aby uczynić bazę bardziej innowacyjną.

Ewidencja grobów i cmentarzy wojennych przechowywana jest w WUW w Poznaniu dwutorowo, a zatem w postaci wydrukowanych kart ewidencyjnych pogrupowanych w segregatorach, oraz cyfrowo, czyli to, z czym możemy zapoznać się w ramach witryny internetowej. Uzasadnieniem dla podjęcia takiej decyzji jest obawa przed potencjalnymi zagrożeniami lub wypadkami. W przypadku ich wystąpienia, zarówno w odniesieniu do zawartości papierowej, jak i elektronicznej, każdorazowo jesteśmy w stanie odtworzyć ewidencję w pełnym jej zakresie.

W latach 2018–2023 wydaliśmy cztery publikacje popularnonaukowe o grobach wojennych:

1. *Tobie, Polsko, na śmierć i na życie! Mogiły powstańców wielkopolskich poległych i zmarłych w latach 1918–1920* (wspólnie z IPN w Poznaniu);
2. *Za Boga i Ojczyznę. Przewodnik po miejscach spoczynku Wielkopolan poległych w latach 1918–1921* (w ramach Programu Niepodległa);
3. *Polsce wolność wróć! Groby wojenne z okresu powstania styczniowego w Wielkopolsce* (ze środków WUW w Poznaniu);
4. *Zachowaliśmy się jak trzeba... Groby wojenne ofiar komunizmu w Wielkopolsce* (ze środków WUW w Poznaniu).

Są to publikacje o charakterze albumowym. Znajdziemy w nich fotografie wszystkich zewidencjonowanych przez nas grobów wojennych z poszczególnych epok, teksty historyczne, notki biograficzne. Poszczególne rozdziały są ubogacone wcześniej niepublikowanymi materiałami pochodzącymi z archiwów państwowych, Wojskowego Biura Historycznego w Warszawie lub zbiorów prywatnych. Na szczególną uwagę zasługują dołączone do książki *Za Boga...* aneksy. Pierwszy z nich przedstawia miejsca pochówku żołnierzy Armii Wielkopolskiej spoczywających poza naszym województwem, a drugi zawiera tabelaryczny wykaz poległych i zmarłych żołnierzy sporządzony na podstawie wyciągów z akt urzędów stanu cywilnego przechowywanych w Archiwum Państwowym w Poznaniu wraz z oddziałami zamiejscowymi w Gnieźnie, Koninie i Pile oraz w AP w Lesznie i AP w Kaliszu. Obejmuje on lata 1918–1921.

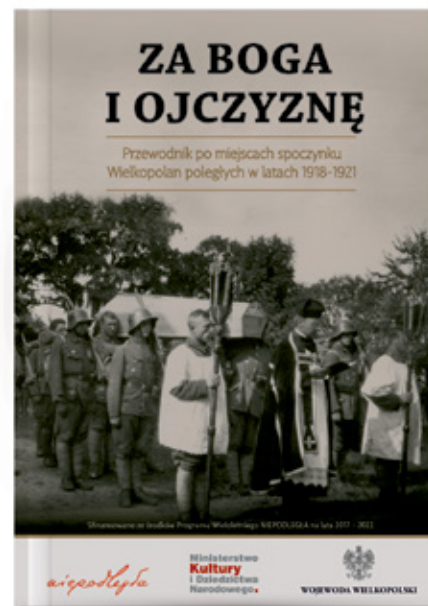
Fot. wyk. Konrad Szostek

Publikacje dostępne są za darmo w wersji cyfrowej na stronie internetowej WUW w Poznaniu. Ponadto każda przygotowana przez nas pozycja została wydrukowana w liczbie około 500–600 egzemplarzy, które trafiły do bibliotek, ośrodków kulturalnych czy też szkół podstawowych w Wielkopolsce.

W latach 2017–2023 podjęliśmy również współpracę z różnymi podmiotami w celu realizacji zaawansowanych projektów w zakresie opieki nad grobami wojennymi. Najczęściej kooperacja miała miejsce z jednostkami samorządu terytorialnego. Wojewoda Wielkopolski, zgodnie z ustawą, przekazuje co roku środki

finansowe na utrzymanie obiektów grobownictwa właśnie samorządom. Warty podkreślenia wydaje się fakt, że ich zaangażowanie z każdym rokiem jest coraz większe, co przekłada się na podniesienie efektywności bieżącej opieki i konserwacji obiektów, jak również odnawianie starych i zniszczonych pomników nagrobnych, kwater czy nawet cmentarzy. Warto przytoczyć kilka przykładów owocnej współpracy z JST:

» z Gminą Przygodzice i lokalną społecznością odnaleźliśmy zapomniany grób powstańca wielkopolskiego Tomasza Hajdzionego, w rezultacie możliwe było wystawienie mu trwałego pomnika (w miejsce dotychczasowego kopca ziemnego);

- » z powiatem słupeckim realizujemy gruntowny remont cmentarza jenieckiego w Strzałkowie, mający na celu przywrócenie mu godnego wyglądu;
- » z Miastem Poznań przeprowadziliśmy kwerendę, w wyniku której odnaleźliśmy częściowy wykaz Żydów zamordowanych przez Niemców, spoczywających w dotychczas anonimowej kwaterze na poznańskim Miłostowie (dzięki czemu pod koniec grudnia 2023 r. w miejscu pochówku ustawiono tablicę z wykazem nazwisk).

To tylko trzy reprezentatywne przykłady współpracy na różnych płaszczyznach z samorządami, a było ich znacznie więcej, czego efekty widoczne są na wielu wielkopolskich cmentarzach.

Niezwykle ważna i owocna współpraca odbywa się na linii WUW w Poznaniu – Instytut Pamięci Narodowej, archiwa państwowe, Wojskowe Biuro Historyczne w Warszawie (w tym zwłaszcza z Centralnym Archiwum Wojskowym – jako jego integralną częścią). Wyżej wymienione instytucje przechowują niezwykle cenne zasoby archiwalne, z których korzystamy praktycznie w każdym aspekcie naszych działań. CAW posiada unikalne materiały związane z okresem powstania wielkopolskiego oraz walk o ustanowienie granic RP. Zasób IPN bogaty jest w materiały z okresu

II wojny światowej. Z kolei archiwa państwowe przechowują dokumenty wytworzone przez instytucje sprawujące na przestrzeni dziesięcioleci opiekę nad grobami wojennymi, dzięki czemu pozostawiły po sobie bogaty materiał źródłowy. Wartościowy zespół stanowią oczywiście także akta USC pozwalające na precyzyjne zapisy danych osobowych, w tym dat urodzenia i śmierci.

Owocną współpracę WUW w Poznaniu nawiązał z Polskim Czerwonym Krzyżem, który po II wojnie światowej przeprowadził spis pochówków wojennych, jak również miał za zadanie odnotowywanie przeprowadzanych na terenie Polski ekshumacji z grobów wojennych. Przekazana przez PCK kopia dokumentacji archiwalnej z byłego województwa poznańskiego okazała się pomocna przy weryfikacji mogił w wielu wielkopolskich miejscowościach.

Jedną z ciekawszych inicjatyw, w której udział wzięły wszystkie urzędy wojewódzkie, było nawiązanie współpracy z Narodowym Instytutem Dziedzictwa. W ramach projektu „Digitalizacja i udostępnianie cyfrowych dóbr kultury – zabytków oraz grobów wojennych” przekazaliśmy NID posiadane karty ewidencyjne, które odwzorowane cyfrowo trafiły na witrynę internetową <https://zabytek.pl/>. To pierwsza próba ujednoczenia bazy danych grobów i cmentarzy wojennych w ramach

spójnego projektu cyfryzacji. Projekt posiada ogromny potencjał, który – jak mamy nadzieję – zostanie uwolniony w najbliższych latach.

W aspekcie opieki nad grobami i cmentarzami wojennymi na terenie Rzeczypospolitej należy się pochylić nad bardzo ważną sprawą, jaką jest brak jednolitości działań poszczególnych urzędów wojewódzkich w aspekcie realizacji zapisów ustawy. Kierują się one bowiem bardzo różnymi kryteriami, chociażby w zakresie tego, które groby uznają za wojenne, a które nie. Zupełnie inną kwestią jest zasobność budżetów wojewodów, która od lat pozostaje na rażąco niskim poziomie. Należy wyraźnie wskazać, że nie istnieje wręcz żadna zależność pomiędzy liczbą obiektów grobownictwa wojennego a wysokością posiadanych środków finansowych na ich utrzymanie.

Wydaje się, że odpowiedzią na te problemy może być powstałe w ramach Kancelarii Prezesa Rady Ministrów stanowisko pełnomocnika do spraw opieki nad miejscami pamięci narodowej. Jak dotąd z tego resortu wyszedł obiecujący projekt nowelizacji ustawy o grobach i cmentarzach wojennych. Ponadto w latach 2022–2023 budżety wojewodów zasilone zostały

dotatkowymi środkami finansowymi z rezerwy ogólnej Prezesa Rady Ministrów. W końcu po wielu latach zorganizowano także konferencję szkoleniową dla urzędników odpowiedzialnych za kwestie grobownictwa wojennego pt: *Groby i cmentarze wojenne w Polsce – skuteczna ochrona miejsc pamięci*, która była okazją do podzielenia się doświadczeniami. W istocie funkcja pełnomocnika może przyczynić się do ujednoczenia polityki państwa w zakresie opieki nad grobami wojennymi, co jest ze wszech miar wskazane, by w ramach jednego państwa nie funkcjonowały różne podejścia realizacji jednej i tej samej ustawy.

PRZYDATNE LINKI:

- » ustawa z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych, <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19330390311>;
- » Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, <https://www.gov.pl/web/kultura/programy-i-projekty>;
- » elektroniczna ewidencja grobów i cmentarzy wojennych w województwie wielkopolskim, <https://poznan.uw.gov.pl/groby-wojenne>.

ROZDZIAŁ V

UZYSKANIE DOFINANSOWANIA

UZYSKANIE DOFINANSOWANIA

5.1. JAK OTRZYMAĆ DOFINANSOWANIE?

Zgodnie z zapisem art. 6 ust. 2 ustawy o grobach i cmentarzach wojennych „koszty budowy i utrzymania, w tym remontów, grobów i cmentarzy wojennych są ponoszone z budżetu państwa”. Dysponentem środków odpowiedzialnych za ich podział jest właściwy terytorialnie wojewoda. W myśl obowiązującego zapisu art. 6 ust. 3 wyżej przytoczonej ustawy („Wojewoda może, w drodze porozumienia, powierzyć jednostce samorządu terytorialnego obowiązek utrzymania grobów i cmentarzy wojennych, z jednoczesnym przekazaniem odpowiednich funduszy, jeżeli jednostka samorządu terytorialnego nie przejmie tego obowiązku bezpłatnie”) wojewoda podejmuje decyzję o dystrybucji w zakresie wysokości i przeznaczenia środków finansowych do samorządu – nie ma konieczności przeprowadzania w tym wypadku postępowania konkursowego.

Należy również podkreślić, że dofinansowanie od wojewody mogą otrzymać tylko **jednostki samorządowe** – gminy i powiaty.

Poziom opieki nad grobami i cmentarzami wojennymi na terenie Rzeczypospolitej jest bardzo zróżnicowany – w zależności od regionu, ale wszędzie niewystarczający. Można

zakończyć dywagacje na ten temat stwierdzeniem o niedofinansowaniu tego aspektu działalności państwa, ale można też w kontekście niniejszego rozdziału spojrzeć na niego zupełnie inaczej. Współpraca – to słowo klucz. Interesująca nas ustawa o grobach i cmentarzach wojennych wskazuje dwa podmioty powołane do opieki nad grobami: państwo oraz – w myśl art. 7 ust. 1 – gminę („Bezpośredni dozór nad stanem grobów i cmentarzy wojennych sprawują gminy (...)"). Spośród 226 wielkopolskich gmin tylko niewielka część zna swój obowiązek w tym zakresie, a jedynie garstka stosuje go w praktyce. Jaki jest tego efekt? W latach 2017–2023 WUW w Poznaniu przeprowadził cztery duże projekty ewidencyjne (terenowe) polegające na spisaniu grobów wojennych z różnych okresów historycznych. Znakomita większość tych obiektów od wielu lat była pozbawiona jakiegokolwiek opieki, co negatywnie wpłynęło na ich stan wizualny i techniczny. Coroczne zgłaszanie zapotrzebowania finansowego do WUW w Poznaniu przez samorząd przyczyniłoby się do zachowania substancjalności obiektów na znacznie dłuższy czas. Zastana sytuacja zmusiła wojewodę do przeprowadzenia kampanii informacyjnej o podstawowych powinnościach samorządu w tym zakresie, ale również przekazania ogromnych środków na przeprowadzenie kapitalnych remontów.

DOBRE PRAKTYKI

- » zaleca się gminie przygotowanie listy obiektów grobownictwa wojennego z terenu swojej jurysdykcji – najlepiej w postaci kart ewidencyjnych;
- » zaleca się przeprowadzanie co roku wizji lokalnej i dokumentowanie stanu zachowania za pomocą fotografii;
- » w przypadku obiektów grobownictwa wojennego wykonanych z materiałów innych niż granit zalecane jest systematyczne zwracanie się do wojewody o środki finansowe na przeprowadzanie bieżącej konserwacji.

Na przestrzeni ostatnich lat wypracowano w WUW w Poznaniu model dystrybucji środków finansowych z przeznaczeniem na remonty i utrzymanie grobów i cmentarzy wojennych.

Do końca października każdego roku kalendarzowego WUW w Poznaniu zbiera od jednostek samorządowych zapotrzebowania na specjalnie do tego przygotowanym wniosku. Można go złożyć pocztą tradycyjną lub za pośrednictwem platformy ePUAP.

Wszystkie kwoty, rodzaje i nazwy zadań wprowadzane są do tabeli, na podstawie której wojewoda dokonuje podziału:

- » w pierwszej kolejności dzieli się środki finansowe przeznaczone na utrzymanie;
- » następnie finansowane są zadania remontowe – w zależności od stanu zachowania obiektu;
- » w przypadku pozostania środków w budżecie realizuje się resztę zgłoszonych zapotrzebowań.

Po zaakceptowaniu podziału budżetu przez wojewodę wielkopolskiego w witrynie internetowej WUW w Poznaniu publikowana jest informacja z wykazem podmiotów, które otrzymają finansowanie w danym roku budżetowym. Do dobrych praktyk WUW w Poznaniu należy również wysyłanie do zainteresowanych samorządów pisma informującego o przyznanej dofinansowaniu wraz z krótką informacją dotyczącą dalszych kroków postępowania.

Nawiązanie współpracy z wojewodą odbywa się na podstawie porozumienia, które przygotowywane jest zawsze w wersji cyfrowej. Zawiera ono ogólne ramy prawne, na podstawie których realizowana jest współpraca, wskazuje zadania, które gmina winna wykonać w ramach powierzonych zadań, wysokość środków finansowych przekazanych przez wojewodę, a także sposób rozliczenia. Gmina, która chce utrzymywać grób lub cmentarz wojenny z własnych środków,

również jest zobowiązana podpisać z wojewodą tzw. porozumienie bezkosztowe, w którym są wyszczególnione zadania, jakie samorząd zamierza podjąć w ramach działań własnych. Porozumienie podpisane przez obie strony publikuje się każdorazowo w Dzienniku Urzędowym Województwa Wielkopolskiego (<https://edziennik.poznan.uw.gov.pl/actbymonths>).

Realizacja zadania powierzonego w ramach porozumienia musi nastąpić do końca roku kalendarzowego.

Zanim jeszcze pochylimy się nad wnioskiem i szczegółowymi zasadami współpracy, konieczne jest zwrócenie uwagi na współpracę nie tylko na linii wojewoda – samorząd, ale również z innymi podmiotami, które wyszczególniamy poniżej.

1. **Właściciel terenu**, na którym zlokalizowany jest obiekt grobownictwa wojennego

Każdorazowo zobligowani jesteśmy do współpracy z podmiotami, na terenie których znajdują się groby i cmentarze wojenne. Najczęściej są to cmentarze wyznaniowe – rzymskokatolickie (zarządzane przez właściwego miejscowo proboszcza) lub komunalne (należące do jednostki miejskiej). Ponadto mogą być to tereny leśne (odpowiednia dyrekcja lasów

państwowych), garnizonowe (jednostka wojskowa) czy prywatne.

Podejmując jakiegokolwiek działania remontowe na grobach i cmentarzach wojennych, jesteśmy zobowiązani w pierwszej kolejności do zdefiniowania właściciela terenu i powiadomienia go o czynnościach, które zamierzamy podjąć. Rzeczą wskazaną jest, aby właściciel został nie tylko poinformowany, ale również wyraził pisemną zgodę. Szczególną uwagę należy zwrócić na tereny pozacmentarne – obszary leśne, tereny wojskowe lub tereny prywatne. W tych przypadkach wymóg *sine qua non* to uzyskanie pisemnej zgody na realizowanie wszelkich inwestycji, a w przypadku jednostki wojskowej i terenu prywatnego konieczne jest zezwolenie na przebywanie na określonym terenie przez dany okres czasu. Wieloletnie doświadczenie gmin w realizacji zadań wskazuje, że współpraca na płaszczyźnie samorząd – właściciel odbywa się najczęściej bez żadnych komplikacji. To jedynie kwestia realizacji prostych formalności.

2. Instytut Pamięci Narodowej, jednostka opiniująca zadania pod kątem historycznym

Zgodnie z art. 53j ustawy o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu ww. instytucja m.in. opiniuje trwałe upamiętnienia

wydarzeń historycznych. W czasie realizacji dużych inwestycji (np. generalnego remontu grobu zbiorowego, kwatery wojennej, cmentarza wojennego) konieczna jest weryfikacja treści inskrypcyjnych, obejmujących:

- » imiona, nazwiska, daty zgonu;
- » inskrypcje okazjonalne;
- » treści tablic opisujących historię miejsca.

Praca nad nową ewidencją grobów i cmentarzy wojennych w Wielkopolsce ujawniła na wielu obiektach błędy w inskrypcji, powstałe najprawdopodobniej na skutek remontów, podczas których następowało nierzetelne przepisanie danych. Na grobach znajdują się także ahisteryczne określenia (takie jak: „naziści”, „hitlerowcy”), a ikonografika nawiązuje niekiedy do czasów Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (w postaci orła bez korony lub odznaki grunwaldzkiej).

3. W zależności od zadania możliwa jest także konieczność współpracy z **Państwową Inspekcją Sanitarną** (ekshumacje), **inspektorem nadzoru budowlanego** (zezwolenie budowlane) czy **dyrekcją ochrony środowiska** (na terenach parkowych lub leśnych)

Zgodnie z wytycznymi WUW w Poznaniu podczas remontów dokonuje się całkowitej analizy i – jeśli zachodzi taka potrzeba – korekty treści inskrypcyjnych.

UWAGA!

Wszystko, co składa się na inskrypcję i ikonografię, musi mieć pozytywną opinię IPN oraz akceptację ze strony WUW w Poznaniu.

Korektę treści inskrypcyjnych można realizować dwutorowo:

- » **propozycja samorządu** – gmina/powiat, dokonując procedury przygotowania wniosku o dofinansowanie na groby i cmentarze wojenne, przedkłada do WUW w Poznaniu nową propozycję treści, które mają znaleźć się na grobie/kwaterze/cmentarzu. Po analizie dokumentu i wprowadzeniu ewentualnych korekt WUW w Poznaniu przekazuje całość do zaopiniowania do IPN;
- » **zlecenie** – w drugim przypadku samorząd zwraca się do WUW w Poznaniu o przygotowanie treści inskrypcji, która również trafia do zaopiniowania przez IPN, a następnie zostaje przekazana – po uzyskaniu stanowiska IPN – do realizacji przez wykonawcę.

4. Właściwy terytorialnie konserwator zabytków

Przystąpienie do pozyskania dofinansowania na groby i cmentarze wojenne nakłada na nas również obowiązek weryfikacji, czy dany obiekt lub teren, na którym się on znajduje, wpisany został do rejestru zabytków (<https://poznauwoz.gov.pl/rejestr-zabytkow>). To niezwykle istotne, ponieważ wpis do rejestru powoduje, że jesteśmy zobligowani do przestrzegania ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opieki nad zabytkami. Wszystkie remonty na grobach i cmentarzach wojennych objętych ochroną konserwatorską wymagają bezwzględnie pisemnej zgody konserwatora zabytków.

DOBRE PRAKTYKI

Dobrą praktyką jest, aby dla obiektów szczególnie chronionych w pierwszej kolejności zlecić plan prac konserwatorskich, który przygotowuje wyspecjalizowana firma zgodnie z wytycznymi konserwatora. **Tego typu projekty również mogą być finansowane przez WUW w Poznaniu.**

Współpraca z konserwatorem zabytków jest bardzo wymagająca ze względu na chęć zachowania pierwotnej substancjalności obiektu. Często zdarza się, że przedkładane projekty realizowane na dużym stopniu ogólności nie zyskują uznania przedstawiciela urzędu konserwatorskiego. Konserwator nie ma również obowiązku, by wprowadzać do takiego projektu jakiegokolwiek rozwiązania. Jego zadanie polega na przygotowaniu wytycznych. Konsekwencją złego przygotowania się do podjęcia rewitalizacji obiektów wpisanych do rejestru zabytków jest najczęściej przesunięcie projektu w czasie lub całkowite jego porzucenie. Warto zatem w takich przypadkach zwracać się do wykwalifikowanych podmiotów z zamówieniem profesjonalnego, szczegółowego projektu, do którego będzie można na każdym etapie wprowadzać zalecenia konserwatora.

5.2. WYPEŁNIENIE WNIOSKU O DOFINANSOWANIE WOJEWODY

Wniosek w wersji edytowalnej znajduje się na witrynie internetowej <https://www.poznan.uw.gov.pl/druki> (Wzór wniosku o dofinansowanie).

Można go dowolnie edytować w zależności od potrzeb. Co do zasady **dla jednego obiektu wypełniamy jeden wniosek**. Do WUW w Poznaniu można złożyć więcej niż jeden wniosek.

- » W punkcie 1 – wpisujemy miejscowość, w której zlokalizowany jest obiekt grobownictwa wojennego;
- » w punkcie 2a – wpisujemy organ zwracający się do wojewody z prośbą o dofinansowanie; punkt 2b – winien zawierać imiona i nazwiska oraz pełnione funkcje osób, **które mają znaleźć się w treści porozumienia** i będą zobligowane do jego parafowania/podpisania w wersji cyfrowej (np. wójta, burmistrza, prezydenta miasta, częstokroć przy kontrasygnacie skarbnika); punkt 2c – winien zawierać bezpośredni kontakt na stanowisko referenta prowadzącego sprawę;
- » w punkcie 3 – określamy rodzaj obiektu, z jakim mamy do czynienia:
 - grób indywidualny – to mogiła spełniająca zapisy ustawy o grobach i cmentarzach wojennych, w której spoczywa jedna osoba;
 - mogiła zbiorowa – miejsce pochówku więcej niż jednej osoby (wszystkie muszą być ofiarami konfliktu zbrojnego i spełniać zapisy ustawy o grobach i cmentarzach wojennych);
 - cmentarz wojenny – cmentarz, na którym występują tylko pochówki spełniające kryteria ustawy o grobach i cmentarzach wojennych;

WNIOSEK

o przyznanie dotacji na prace remontowe, konserwacyjne oraz utrzymanie porządku na grobach i cmentarzach wojennych

1. MIEJSCOWOŚĆ

.....

2. WNIOSKODAWCA

a) nazwa

.....

.....

b) nazwiska i imiona osób upoważnionych do reprezentowania wnioskodawcy*

.....

.....

.....

c) osoba do kontaktu

.....

(nazwa, adres, e-mail, osoba do kontaktu)

3. RODZAJ OBIEKTU

grób indywidualny mogiła zbiorowa cmentarz wojenny kwatera wojenna

4. LOKALIZACJA OBIEKTU

cmentarz parafialny

cmentarz komunalny

cmentarz wojenny

inne

5. OCHRONA KONSERWATORSKA

tak (nr wpisu)

nie

* Należy podać nazwę stanowiska oraz imiona i nazwiska osób, które reprezentują wnioskodawcę i zostaną wpisane do porozumienia (np. Wójt/Burmistrz/Prezydent Gminy/Miasta, a w przypadku konieczności złożenia kontrasygnaty również Skarbnik).

6. STAN OBECNY

.....
.....
.....
.....

7. ZAKRES PRAC

remont

konserwacja i utrzymanie

8. KRÓTKI OPIS PRZEWIDZIANYCH PRAC

.....
.....
.....
.....

9. KOSZTY

a. Całkowity koszt utrzymania i konserwacji obiektuzł.

b. Całkowity koszt remontu obiektu zł.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA

a. Wkład własny zł.

b. Inne źródła finansowania

.....
.....

11. WNIOSKOWANA KWOTA DOTACJI zł.

.....
(Data i podpis)

Załączniki:

1. Całkowity zakres prac
2. Kosztorys planowanych prac
3. Dokumentacja fotograficzna
4. Opinia Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków (jeśli obiekt jest objęty ochroną konserwatorską)

- kwatera wojenna – wydzielony w ramach cmentarza obszar, gdzie spoczywają osoby spełniające kryteria ustawy o grobach i cmentarzach wojennych;
- » w punkcie 4 – określamy rodzaj cmentarza, którego dotyczy wniosek, a w wolnym miejscu wpisujemy jego dokładną lokalizację w postaci adresu lub lokalizacji GPS;
- » w punkcie 5 – zaznaczamy, czy obiekt jest objęty ochroną konserwatorską (jeżeli jest – podajemy także numer wpisu. Link do rejestru zabytków: <https://pozn.n.uoz.gov.pl/rejestr-zabytkow/>); Pamiętajmy, że zaznaczenie „tak” w tym punkcie nakłada na nas dodatkowe obowiązki współpracy z właściwym terytorialnie konserwatorem zabytków;
- » w punkcie 6 – dokonujemy opisu stanu zastanego (wygląd obiektu, jego części składowe, bryłę, kolor); w szczególności zwracamy uwagę na stan zachowania, elementy uszkodzone, zamortyzowane, zdewastowane, wymagające pilnej rewitalizacji;
- » w punkcie 7 – mamy standardowo do wyboru dwie opcje: „remont” oraz „konserwacja i utrzymanie”:
 - jako remont określamy działania w postaci wymiany całkowitej pomnika lub jego części, wymiany tablicy inskrypcyjnej lub innych działań naruszających strukturę grobu;

- o konserwacji i utrzymaniu mówimy wtedy, gdy realizujemy zadania z zakresu oczyszczenia grobu, uszczelnienia ubytków, odmalowania części składowych i innych działań nienaruszających struktury pomnika.

Ten punkt możemy samodzielnie edytować w sytuacjach, kiedy przewidziane prace całkowicie wykraczają poza te podane we wniosku. Jeżeli zadaniem wynikającym z porozumienia jest przygotowanie projektu budowlanego, wtedy wpisujemy i zaznaczamy „projekt budowlany”; jeżeli jest to weryfikacja lub poszukiwanie miejsca pochówku wojennego – wpisujemy „badania archeologiczne” itd.

- » w punkcie 8 – zawieramy opisowo lub w punktach wszelkie działania, które gmina zamierza podjąć i na które wnioskuje o środki finansowe; należy to zrobić w sposób rzetelny, ponieważ jest to podstawa do oceny przez wojewodę, czy wszystkie części składowe zadania, na które samorząd chce pozyskać pieniądze, są zgodne z ustawą o grobach i cmentarzach wojennych;
- » w punkcie 9 – dokonujemy wyszczególnienia kosztów na te, które przeznaczone będą przez wnioskodawcę na remont,

a które na bieżące utrzymanie; zdarza się, że w przypadku kwatery czy cmentarza gmina wnioskuje o naprawę nagrobka i bieżącą konserwację reszty obiektu; jest to zatem to miejsce we wniosku, w którym dokonujemy rozróżnienia kwotowego, jaka wartość środków zostanie przekazana na poszczególne zadania;

- » w punkcie 10 – przedkładamy wojewodzie informację, czy gmina zamierza partycypować w realizacji zadania oraz czy pozyskała część środków z innych źródeł, jak np. programy ministerialne (o tym w dalszej części); gmina nie jest zobowiązana do wniesienia wkładu własnego, choć dobrą praktyką jest chociażby zadeklarowanie, czy samorząd będzie w stanie po części partycypować w realizacji porozumienia.

Bardzo często zdarza się, że ogólne zapotrzebowanie na środki znacznie przewyższa przewidziany na dany rok budżet. Wtedy konieczne jest cięcie wydatków. Wiedząc, które gminy mogą partycypować w kosztach i w jakim stopniu, o wiele łatwiej jest kreować podział środków, tak aby wszystkie przedłożone zadania zostały w danym roku zrealizowane;

- » w punkcie 11 – wpisujemy całkowitą kwotę wnioskowanego dofinansowania, jakiego oczekujemy od wojewody na realizację zadania.

Zasadniczą część wniosku podpisuje organ wnioskujący – wójt/burmistrz/prezydent/starosta.

Niezwykle ważnym uzupełnieniem wniosku są załączniki.

1. Całkowity zakres prac

To dokument w sposób szczegółowy przedstawiający wszystkie zadania, które wnioskodawca przewiduje zrealizować w czasie wypełniania zapisów porozumienia.

Może to być dokument przygotowany przez gminę, przedstawiający poszczególne etapy realizacji zadania. W przypadku konserwacji i utrzymania należy zwrócić uwagę np. na to, jaką metodą wykonane będzie czyszczenie pomnika, w jaki sposób będą uzupełnione ubytki powstałe w strukturze grobu, jaką metodą będą zrewitalizowane inskrypcje, jak często będzie koszona trawa na cmentarzu, jaką metodą będą eliminowane chwasty itp.

Identycznie postępujemy w przypadku remontu. Opisujemy m.in. sposób demontażu starego i montażu nowego pomnika, rodzaj kamienia, który będzie użyty do ponownego uformowania pomnika, format płyt, montaż i demontaż elementów składowych cmentarza lub kwatery.

Reasumując – opisujemy szczegółowo wszystkie elementy składające się na zadanie.

2. Kosztorys planowanych prac

Każdy wniosek musi być poparty kosztorysem. Wskazane jest, by taki kosztorys przygotowała firma, która realizuje zadania podobne do tych znajdujących się w zakresie złożonego wniosku. Jeżeli chcemy zbudować nowy nagrobek, korzystne będzie zwrócenie się do firmy kamieniarskiej; jeżeli poszukujemy grobu wojennego, to zalecane będzie, aby

DOBRE PRAKTYKI

W województwie wielkopolskim funkcjonuje ustandaryzowany wzór nagrobka, którym oznacza się obiekty grobownictwa wojennego (indywidualne i zbiorowe do 3 osób). Projekt budowlany nagrobka pozostaje w posiadaniu WUW w Poznaniu i jest udostępniany każdemu podmiotowi, który wyrazi chęć jego wykorzystania. Zachęcamy do stosowania tego projektu ze względu na jego szczególny charakter, który w sposób jednoznaczny definiuje grób jako wojenny.

w wyliczeniach pomogła firma archeologiczna; jeżeli pracujemy nad projektem nowego układu cmentarza wojennego, nieodzowny będzie kontakt z firmą projektową.

Koszty kwalifikowane, czyli na co można starać się o dofinansowanie:

- » mycie, sprzątanie, pielęgnacja bezpośredniego otoczenia, konserwacja, uzupełnianie ubytków, remont doraźny, remont całkowity, wymiana pomnika, rewitalizacja, badania georadarowe i archeologiczne w miejscu potencjalnego pochówku wojennego, przeniesienie szczątków, koszty ponownego pochówku, przygotowanie projektu budowlanego, przygotowanie projektu rewitalizacji obiektu grobownictwa wojennego, wykonanie i montaż tablic o charakterze historycznym, bezpośrednie dojście do obiektu grobownictwa wojennego.

Przykład kosztów niekwalifikowanych:

- » zakup wiązanek z okazji wydarzeń państwowych, zakup zniczy, opłaty cmentarne, pokładne, budowa parkingów i dróg dojazdowych do cmentarzy wojennych.

W przypadku wątpliwości co do kwalifikowalności kosztów prosimy o kontakt z WUW w Poznaniu.

UWAGA!

Zgodnie z interpretacją przepisów przedstawioną przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego groby i cmentarze wojenne **zwolnione są ze wszelkich opłat cmentarnych.**

3. Dokumentacja fotograficzna

Od wnioskodawcy wymagamy również aktualnych fotografii obiektu. Pozwala to osobie opracowującej wniosek z ramienia WUW w Poznaniu na wyrobienie własnej opinii na temat stanu zachowania obiektu i ewentualnego zakwalifikowania go do pilnej rewitalizacji. Złożona na tym etapie dokumentacja fotograficzna stanowi punkt odniesienia dla przeprowadzanej później kontroli poprawności wykonania zadania. Pozwala ona na ocenę stanu zachowania obiektu przed i po realizacji zapisów porozumienia.

Projekt nagrobka na grób wojenny

4. Opinia wojewódzkiego konserwatora zabytków (jeśli obiekt jest objęty ochroną konserwatorską)

Jak już uprzednio wspomniano, w przypadku wpisania obiektu do rejestru zabytków wymagana jest opinia i zgoda konserwatora zabytków. **Nawet w przypadku, jeżeli gmina podpisała porozumienie na realizację zadania z wojewodą,**

a nie ma pisemnej zgody konserwatora zabytków, **nie wolno przystępować do jego realizacji!**

Podstawą współpracy na linii wojewoda – samorząd w zakresie opieki nad grobami i cmentarzami wojennymi jest podpisanie porozumienia.

- » Po zatwierdzeniu podziału środków finansowych przez wojewodę wielkopolskiego pracownik WUW w Poznaniu przygotowuje porozumienie w formie papierowej, które musi zyskać akceptację działu prawnego oraz finansowego WUW w Poznaniu. Finalnie porozumienie to podpisywane jest przez wojewodę i stanowi ono podstawę do powstania właściwej wersji cyfrowej, która w przypadku naszego urzędu tworzona jest w programie Legislator.
- » Cyfrowe wersje porozumień są podpisywane przez wojewodę kwalifikowanym podpisem elektronicznym. Dokument zostaje całkowi-

cie zablokowany, a naniesienie w nim zmian od tego momentu staje się niemożliwe.

- » Pracownik merytoryczny **wysyła porozumienie w postaci cyfrowej (format zipx) do skrzynek mailowych samorządu** oraz do wiadomości osób prowadzących sprawę (o ile podały adres mailowy we wniosku). Poza plikiem z dokumentem cyfrowym w treści maila znajdziemy również informacje o tym, jak podpisać dokument, aby był on wiążący.
- » Podpisywanie porozumienia odbywa się w programie Legislator lub innym, który umożliwia złożenie podpisu na cyfrowym akcie prawnym. W czasie składania podpisu należy zwrócić uwagę na trzy bardzo ważne kwestie:
 - Dokument podpisują tylko i wyłącznie osoby, które widnieją w nagłówku porozumienia. Dlatego tak ważne jest, aby

POROZUMIENIE

Wojewody Wielkopolskiego w sprawie powierzenia obowiązku utrzymania grobów i cmentarzy wojennych

zawarte pomiędzy Wojewodą Wielkopolskim Agatą Sobczyk, reprezentowanym przez I Wicewojewodę Wielkopolskiego Karolinę Fabiś-Szulc, zwanym dalej „Wojewodą”, a Gminą Pleszew, zwaną dalej „Gminą”, reprezentowaną przez Burmistrza Miasta i Gminy Pleszew Arkadiusza Ptaka, przy kontrasygnacie Skarbnika Miasta i Gminy Pleszew Agnieszki Bauryczy, na podstawie art. 6 ust. 3 ustawy z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych (Dz. U. z 2018 r. poz. 2337).

we wniosku wyraźnie wskazać imiona, nazwiska i funkcje osób predestynowanych do złożenia swoich podpisów.

Często zdarza się, że samorządy już po przygotowaniu porozumienia wyrażają swoje żądanie wprowadzenia dodatkowych osób funkcyjnych do porozumienia, co nakłada na WUW w Poznaniu konieczność wytworzenia dokumentu od podstaw i znacznie wydłuża jego podpisanie i wejście w życie, a tym samym skraca czas na jego realizację.

- Porozumienie, które przedłożone jest gminie/powiatowi w wersji cyfrowej, podpisane jest bez daty. Jego nagłówek wygląda w sposób następujący:

POROZUMIENIE
Wojewody Wielkopolskiego
w sprawie powierzenia obowiązku utrzymania grobów i cmentarzy wojennych

- Wnioskodawca, jako drugi podpisujący, jest zobowiązany do nadania daty dokumentowi, która po złożeniu podpisu winna samoistnie pojawić się w nagłówku porozumienia. Wygląda to następująco:

POROZUMIENIE
Wojewody Wielkopolskiego
z dnia 17 marca 2023 r.
w sprawie powierzenia obowiązku utrzymania grobów i cmentarzy wojennych

Tylko dokument z nadaną automatycznie datą jest ważny. Dlatego po złożeniu podpisu konieczna jest weryfikacja, czy data pojawiła się w nagłówku dokumentu.

- » Plik z podpisanym porozumieniem i nadaną datą odsyłamy na adres mailowy, który podany jest w mailu przewodnim do samorządu. Jest to zawsze adres mailowy referenta sprawy ze strony WUW w Poznaniu.
 - » Pracownik merytoryczny WUW w Poznaniu sprawdza poprawność złożenia podpisu przez samorząd i przesyła cyfrowy dokument do wydziału zajmującego się publikacją dokumentów w Dzienniku Urzędowym Województwa Wielkopolskiego.
 - » Po opublikowaniu dokumentu w Dz.U.W.W. Wydział Polityki Społecznej przekazuje do wydziału finansowego WUW w Poznaniu polecenie wykonania przelewu środków finansowych na konto wnioskodawcy.
- Czas na realizację porozumienia to rok kalendarzowy, a wszystkie transakcje finansowe muszą być zamknięte do ostatniego dnia danego

roku. Porozumienie zawiera też wszystkie ważniejsze kwestie, które regulują współpracę na linii wojewoda – samorząd.

Najważniejszą część porozumienia stanowi zakres zadań, które samorząd zobligowany jest zrealizować w ramach współpracy. Zawiera się on w § 1 ust. 2.

Zadania ujęte w tym paragrafie są zawsze sporządzane na podstawie złożonego przez samorząd wniosku o dofinansowanie. Dlatego tak istotne, aby zakres prac był rzetelnie przygotowany przez składający wniosek.

Świadczeniobiorca jest zobowiązany do realizacji w całości wszystkich zapisów porozumienia.

Ważne! Wszelkie zmiany w zapisach porozumienia wymagają formy pisemnej. Jeżeli samorząd:

- » nie jest w stanie zrealizować w pełni należnego zakresu obowiązku;

- » chce zrealizować więcej niż zakłada porozumienie;

- » potrzebuje więcej środków finansowych **zobligowany jest do pisemnego poinformowania o tym fakcie WUW w Poznaniu.** Na podstawie takiego pisma WUW w Poznaniu przygotowuje aneks do porozumienia ujmujący dodatkowe zadania, o które wnioskuje samorząd (o ile wojewoda wyrazi na nie zgodę).

Podpisanie aneksu odbywa się analogicznie jak w przypadku porozumienia – a zatem cyfrowo.

Ostatnim i bardzo ważnym etapem realizacji porozumienia jest jego poprawne rozliczenie. W pierwszej kolejności należy zwrócić uwagę na dwie ważne daty, tzn. datę złożenia rozliczenia merytorycznego oraz datę zwrotu niewykorzystanych środków. Zapisy te znajdują się w § 4.

Samorząd zobligowany jest do szczegółowego rozliczenia kwoty otrzymanej na podstawie porozumienia. Widnieje ona w § 2 ust. 1 tegoż dokumentu.

Na poprawne rozliczenie składają się następujące dokumenty:

§ 1.

1. Wojewoda powierza, a Gmina przyjmuje obowiązek utrzymania grobów i cmentarzy wojennych na obszarze Gminy zgodnie z ustawą z dnia 28 marca 1933 r. o grobach i cmentarzach wojennych.
2. Do zakresu obowiązku, o którym mowa w ust. 1, należy:
 - 1) wymiana nagrobka na mogile wojennej kpr. pil. Mariana Romana Pingota na cmentarzu parafialnym w Dębnie Królewskim;
 - 2) kontynuacja remontu grobu zbiorowego oraz grobu Karola Libelta z okresu powstania styczniowego 1863 r. na cmentarzu parafialnym w Brdowie;
 - 3) usuwanie skutków dewastacji na grobach i cmentarzach wojennych;
 - 4) prowadzenie, przy współpracy z Wojewodą, ewidencji cmentarzy i grobów wojennych oraz imiennej ewidencji pochowanych w grobach wojennych na terenie Gminy.

UWAGA!

Dwa ostatnie zadania zlecone o treści:

*usuwanie skutków dewastacji na grobach i cmentarzach wojennych
oraz
prowadzenie, przy współpracy z Wojewodą, ewidencji cmentarzy i grobów
wojennych imiennej ewidencji pochowanych w grobach wojennych na
terenie Gminy*

znajdują się w każdym porozumieniu. Powyższe punkty nakładają na samorząd obowiązek zgłaszania wszelkich aktów wandalizmu oraz dewastacji, które dotyczą groby i cmentarze wojenne. Samorząd nie ma obowiązku finansowania usunięcia skutków dewastacji, ale w tej sprawie powinien zwrócić się o stosowne środki do wojewody. Z kolei prowadzenie ewidencji ma pomóc w uporządkowaniu wiedzy o obiektach grobownictwa wojennego na terenie gminy, czego efektem będzie lepsza kontrola stanu ich zachowania.

- » zlecenia, faktury, rachunki, noty księgowe, umowy;
 - » dowody uiszczenia wpłat;
 - » dokumentacja przetargowa lub zestawienie ofert, jeśli nie przeprowadzono przetargu;
 - » kosztorysy;
 - » szczegółowy opis wykonanych prac;
 - » protokoły odbioru;
 - » fotografie sporządzone przed i po wykonaniu zadania;
 - » potwierdzenie zwrotu do WUW w Poznaniu niewykorzystanych środków finansowych.
- Dodatkowo w witrynie internetowej naszego urzędu (<https://www.poznan.uw.gov.pl/druki>) znajduje się wzór sprawozdania finansowego. Podobnie jak w przypadku wniosku, to dokument edytowalny. Jest on niejako dokumentem prze-

§ 4.

1. Termin wykorzystania dotacji oraz termin wykonania obowiązku powierzonego Porozumieniem strony ustalają do dnia 31 grudnia 2024 roku.
2. Końcowe rozliczenie środków wykorzystanych na realizację obowiązku powierzonego Porozumieniem Gmina przedłoży Wojewodzie do dnia 10 stycznia 2025 r. oraz zwróci niewykorzystane środki w terminie do 15 stycznia 2025 r. na rachunek bankowy Wielkopolskiego Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu: NBP Oddział w Poznaniu Nr 98 1010 1469 0005 8913 9130 0000.
3. Od kwot dotacji zwróconych po terminie określonym w ust. 2 nalicza się odsetki w wysokości określonej jak dla zaległości podatkowych, począwszy od dnia następującego po dniu, w którym upłynął termin zwrotu dotacji.

wodnim dla całego rozliczenia. Ma za zadanie zebrać w jednym miejscu wszystkie merytoryczne i finansowe dane, celem ułatwienia analizy złożonej dokumentacji.

Wszystkie załączniki muszą być potwierdzone za zgodność z oryginałem.

We wzorze sprawozdania finansowego w punkcie III samorząd zobligowany jest do kwotowego (w przybliżeniu) wyszczególnienia podziału wykorzystanych środków otrzymanych od wojewody ze względu na narodowość pochowanych. Są to dane zbierane na potrzeby informacyjne Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Przeważająca większość porozumień dotyczy zadań, które realizowane są w trybie jednorocznym. Mowa tu oczywiście o bieżącym utrzymaniu i konserwacji obiektów, a także o remontach niewymagających przygotowania **profesjonalnego planu inwestycyjnego**. Jednakże na terenie województwa wielkopolskiego zlokalizowane są również okazałe wielkości cmentarze oraz kwatery wojenne, które dodatkowo znajdują się w rejestrze zabytków. Aby zrealizować inwestycję polegającą na kompleksowej rewitalizacji takich obiektów potrzebny jest fundament w postaci profesjonalnego planu budowlanego. Realizację

tego zadania można rozłożyć na kilka lat. Jak wspomniano wyżej, projekty budowlane finansowane są przez wojewodę wielkopolskiego. Dobrą praktyką jest, aby złożenie wniosku do wojewody o sfinansowanie projektu inwestycyjnego okazałych obiektów poprzedziła przynajmniej wymiana korespondencji dotycząca założeń i planów budowlanych lub pewnych intencji, które przyświecają autorom. Na terenie Wielkopolski zrealizowano i realizuje się kilka tego typu zadań na zasadzie tak zwanego etapowania, tzn. co roku wojewoda przekazuje do samorządu część pieniędzy na wykonanie kolejnych etapów robót wynikających z przygotowanego wcześniej planu. Budżet wojewody wielkopolskiego obecnie, ale także w najbliższych latach, nie będzie w stanie podołać jednorazowemu sfinansowaniu zadania, którego koszt liczy się w milionach, dlatego forma wypracowana w ostatnich latach (polegająca na etapowaniu prac i na corocznym przekazywaniu części środków finansowych) jest jedyną możliwością realizacji remontów dużych obiektów grobownictwa wojennego.

Należy pamiętać, że finansowanie z budżetu wojewody pociąga za sobą konieczność zawarcia porozumienia. Ten dokument jest równoznaczny z zezwoleniem wojewody na wykonanie prac, o których mówi porozumienie.

Poza budżetem wojewody istnieją alternatywne możliwości pozyskania środków finansowych na realizację zadań związanych z renowacją grobów i cmentarzy wojennych. Oto kilka przykładów:

1. Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

MKiDN prowadzi każdego roku nabór wniosków na kilkanaście programów o różnej tematyce, a wśród nich Groby i cmentarze wojenne w kraju (<https://www.gov.pl/web/kultura/programy-i-projekty>).

2. Kancelaria Prezesa Rady Ministrów

Rządowy program odbudowy zabytków to stosunkowo nowe źródło finansowania, po które można zwrócić się w przypadku, gdy obiekt wpisany jest do rejestru zabytków (<https://www.bgk.pl/programy-i-fundusze/programy/rzadowy-program-odbudowy-zabytkow/>).

3. Kancelaria Prezesa Rady Ministrów

Najtrudniejsza i najbardziej wymagająca alternatywa pozyskania źródła finansowania to wniosek o **rezerwę ogólną Prezesa Rady Ministrów**. Jest ona obwarowana bardzo restrykcyjnymi zasadami prawnymi. O taką rezerwę występuje wojewoda na podstawie wniosku złożonego przez samorząd. Jednakże wniosek ten musi spełniać wszystkie kryteria prawne, które zawarte są w wytycznych związanych z przyznawaniem rezerwy.

Zdarza się, że samorząd lub jednostka zarządzająca, tj. stowarzyszenie, zamierza wykonać remont obiektu wojennego ze środków własnych lub pozyskanych z innych źródeł niż budżet wojewody.

W takim przypadku należy zwrócić się do wojewody o zgodę na przeprowadzenie takiego remontu, dołączając wszelką dokumentację projektową. WUW w Poznaniu nie posiada jednolitego wzoru takiego wniosku. **Można to zrobić zwykłym pismem. Zgoda lub jej brak wydawana jest w trybie decyzji administracyjnej.**

PAMIĘTAJMY!

Ze wszelkimi pytaniami i wątpliwościami można zgłosić się do WUW w Poznaniu, pisząc na adres mailowy ps@poznan.uw.gov.pl lub dzwoniąc pod numer 61 854 1825.

Świadomość o obowiązywaniu ustawy o grobach i cmentarzach wojennych w przestrzeni prawnej jest raczej nikła – nie tylko na poziomie społecznym. Dlatego poradnik ten dedykujemy tym przedstawicielom samorządu, którzy być może nie mają świadomości funkcjonowania wspomnianej ustawy, nie zdają sobie sprawy z możliwości i sposobów otrzymania dofinansowania oraz wydatkowania go. Intencją autorów niniejszej publikacji jest zachęcenie gmin oraz powiatów do nawiązania ścisłej współpracy z WUW w Poznaniu, zarówno w zakresie możliwie pełnego zewidencjonowania obiektów grobownictwa wojennego w Wielkopolsce, jak i wyremontowania lub wręcz odrestaurowania tych, które tego wymagają, i utrzymania ich w jak najlepszej kondycji przez kolejne dziesięciolecia.

W przewodniku odnajdziecie Państwo informacje o podstawach prawnych, które regulują zasady opieki nad grobami i cmentarzami w Polsce; niezbędne informacje o tworzeniu ewidencji, która ma na celu sprawowanie prawidłowego nadzoru nad grobami; jak również opisane krok po kroku działania niezbędne do uzyskania dofinansowania na utrzymanie i remonty mogił wojennych oraz wytyczne do prawidłowego jej rozliczenia.

